

H.A. ATAJanov, J.K. MARZIYAEV,
M.A. QUDAYBERGENOV, G.P. QALLIBEKOVA

SHET EL JURNALISTIKASI

QAQ NUS MEDIA
nashriyoti

**H .A. ATAJanOV, J. K. MARZIYAEV,
M. A. QUDAYBERGENOV, G. P. QALLIBEKOVA**

SHET EL JURNALISTIKASI

«QAQNUS MEDIA» nashriyoti
Toshkent – 2019

UO'K 070(100)(091)(075.8)

BBK 76.01g(0)ya73

Sh 79

Shet el jurnalistikasi tariyxi: o'quv qo'llanma / H.A. Atajanov, J.K. Marziyayev, M.A. Qudaybergenov, G.P. Qallibekova. - Toshkent: Qaqnus media, 2019. - 100 bet.

Bul oqirw-metodikaliq qollanba Berdaq atindagi Qaraqalpaq mamleketlik universiteti Ilimiy-metodikaliq kefesi tarepinen korip shugilgan ham basip shigariwga usimis etilgen. 2019-jil, 21-oktyabr, №3-sanli bayanlamasi.

Bul oqirw-metodikaliq qollanbada shet el jurnalistikasının galaba xabar quralları tariyxı, xızmeti sóz etilgen. Sonday-aq bul baǵdar boyınsha shet el ilimpazları miynetlerinen keń paydalanılıp, galaba xabar quralları kásibine hár tárepleme túsiniq berilgen.

Oqirw-metodikaliq qollanbadan jurnalistika tálim baǵdarınıń studentleri, magistrantlar, óz-betinshe izleniwshiler, oqıtıwshılar hám ámeliyatshı jurnalistler, sonday-aq, jurnalistika tarawına qızıǵıwshılar paydalanıwı múmkin.

Pikir bildiriwshiler:

Q.J. Qalekeev,

Ózbekstan mamleketlik kórkem-óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali quramındaǵı «Bilimlendiriw sapasını qadaǵalaw» bólimi baslıǵı, filologiya ilimleriniń kandidatu

T.J. Masharipova,

Qaraqalpaq mamleketlik universiteti jurnalistika kafedrası docenti w.a., filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori (PhD).

ISBN 978-9943-6124-7-1

© Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq
mamleketlik universiteti, 2019
© «QAQNUS MEDIA» nashriyoti.

KIRISIW

Globallasıw dáwiri jámiyetimizdiń barlıq tarawlarına óziniń kúshli tásirin tiygizbekte. Ásirese, bul dáwirde informaciyalardıń tutqan ornı ayrıqsha kózge taslanbaqta. Bizge málim, informaciýalar menen islesiwde ǵalaba xabar quralları áhmiyetli rol oynaydı. Solay eken, ǵalaba xabar quralları jumısın tereń úyreniw, sonday-aq bul baǵdarda jáhán ǵalaba xabar qurallarınıń xızmeti menen de qızıqsınıw, olardıń jumısı menen jaqınnan tanısıp barıw da áhmiyetli sanaladı.

Ózbekstan Respublikasınıń Birinshi Prezidenti I.Á.Karimov «ǵalaba xabar quralları jámiyetimizde «törtinshi hákimiyat»qa aylanıwı, puqaralardıń siyasiy huqıq hám erkinliklerin júzege shıǵarıwda eń tásirsheń faktor bolıwı kerek» – degen pikiriniń negizinde jámiyettiń rawajlanıwında ǵalaba xabar qurallarınıń tutqan ornı ayrıqsha ekenligin jatadı.

Mámleketimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoev óziniń Ózbekstan Respublikası Konstitciyasınıń qabıl etilgeniniń 25 jılıǵına baǵıshlangan saltanatlı máresiminde de ǵalaba xabar qurallarınıń mámleketiń rawajlanıwındaǵı ornına bılayınsha baha beredi: «ǵalaba xabar quralları xalıqtıń talap hám mıtájliklerin hákimiyat mákemelerine jetkeriwdiń zárúrli hám tásirsheń quralına, **xalıqtıń eń jaqın kómekshisi hám dárdlesine, demokratiya aynasına** aylanıwı zárúr»ligine hám «hákimiyat hám basqarıw organları jumısına sın hám qalıb baha beriw, hár qıylı tarawlardaǵı kemshilikler, aktual mashqalalardı qorıqpastan kóterip shıǵıw olardıń jumısında tiykarǵı basqısh bolıwı

kerek»¹ligin atap ótedi. Álbette, biz bunda jumıstı jurnalistika tarawında qánigelerdi tayarlaw máselesine úlken dıqqat qaratıwdan baslawımız kerek.

Sol ushın da jurnalistika qánigeliginde bul pánniń ornı anagurlım basım. Sebebi bunda student-jaslar shet el jurnalistikası tariyxın kompleks túrde jaqınnan tanısadı, sonday-aq bul qollanbada jurnalistikanıń tariyxıy rawajlanıwınan baslangan maǵlıwmatlar házirgi zaman shet el ǵalaba xabar qurallarınıń rawajlanıw baǵdarları menen jalǵastırılǵan.

Usılay etip, bul qollanbada shet el ǵalaba xabar quraları hám olardıń xızmetiniń ózine tán tárepleri, tematikalıq ózgeshelikleri hám rawajlanıw basqısı hár tárepleme sóz etiledi.

¹ Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасидан

EVROPA HÁM AMERIKA JURNALISTIKASINÍN ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

Jobası:

1. Evropa hám Amerika jurnalistikasınıń tiykargı baǵdarları
2. Evropa hám AQSh jurnalistikasınıń ózine tán ózgeshelikleri

***Tayanış sózler:* Jurnalistika, tariyx, Evropa, Amerika, rawajlanıw, dálil, fakt, «ataw jurnalistikasi».**

Há bir mámleketiń rawajlanıwı onıń jurnalistikası menen menen tıǵız baylanıslı. Sebebi jurnalistika yaǵnıy ǵalaba xabar quralları jámiyettiń aynası bolıp esaplanadı. Biz sol ǵalaba xabar quralları arqalı qálegen mámleketiń ekonomikalıq, siyasiy hám mádeniy jaqtan jetilisiwin úyrenip baramız hám onnan tiyisli juwmaq shıǵaramız.

Házirgi zaman jurnalistikasınıń tariyxıy rawajlanıwı Evropa mámleketlerinde texnika hám ekonomikanıń rawajlanıwı menen tikkeley baylanıslı. Máselen, XV ásirdeń ortalarında (1445-jılı) Maync qalasında Yogann Gensfleysh Gutenbergtiń baspa úskenesin oylap tabıwınıń nátiyjesinde Germaniyada dáslepki basılımlar shólkemlestirildi. Bunıń tiykarında Evropada dóretiwsiliktiń jańa túri yaǵnıy jurnalistikanıń payda bolıwına hám rawajlanıwına túrtki boldı. Onnan aldın xabardı toplaw, tarqatıw isbilermenlik hám siyasiy maqsetlerde ámelge asırılǵan bolsa, keyin ala jámiyette arnawlı stanoklar basılǵan háripler (baspa) arqalı berilgen sózlerdiń insanǵa bilim beriw, siyasiy jańalıqlar hám sociallıq waqıyalardan xabardar etiw túsiniqleri payda boldı. Nátiyjede baspa jumısı (baspaxa-

na) mámleketlerdiń sociallıq, siyasiy turmısın ózinde tez jámleytuǵın paydalı hám nátiyjeli jumıs túrine aylandı.

XV-XVI ásirlerde yaǵnıy jurnalistikaniń tariyxıy rawajlanıwınıń birinshi basqışında Evropa mámleketlerinde xronikalıq (tariyxıy) jańalıqlardı jetkerip beriw úrdiske aylanadı. Sonday-aq qarıydarlarǵa jańa bahalar, tovarlar haqqında maǵlıwmatlar, jańa kárxanalardıń payda bolıwı kibi xabarlar da daǵazalap barıldı.

Keyingi basqısh XVII-XVIII ásirlerde jurnalistika húkimettiń, sociallıq shólkem hám partiyalardıń siyasiy, ideyalıq kóz-qarasların keń jámiyetshilikke jetkeriwde úlken áhmiyetke iye boldı. Atap ótetuǵın bolsaq, XVII ásirde Angliyada pamfletistler publicistikası payda boldı, buǵan ataqlı francuz revolyuciyası dáwirinde basıp shıǵarılǵan Jan Pol Marattiń «Xalıq doslıǵı» gazetaları mısıl bola aladı.

Angliya, AQSh, Franciya jurnalistikasınıń dóretiwshilikten siyasiy tús alıwı Evropa mámleketleri turmısında sol dáwirlerde úlken tariyxıy waqıyalardıń júz beriwine de sebepshi boldı.

XIX-XX ásirler jurnalistika tariyxında rawajlanıwdıń jańa basqışın bolǵanın kóriwge boladı. Bul dáwirde Evropada sanaat hám texnikaniń rawajlanıwı jurnalistikaǵa tásir kórsetti hám onıń tarawların keńeytip jiberdi. Basıp shıǵarıw úskenerleri, telegraf-xabarlawshı byurolar tez pát penen rawajlana basladı.

Al búgingi XXI ásirde bolsa málimleme texnologiyalarınń tez pát penen rawajlanıwınıń nátiyjesinde jurnalistika tarawına internet jurnalistikası tarawı qosıldı.

Evropa hám Amerika jurnalistikasınıń ózine tán özgeshelikleri

Evropa hám Amerika jurnalistikalarınıń tiykarǵı kelip shıǵıwı bir bolsa da ekewi bir-birinen özgeshelenip turatuǵın baǵdarlarǵa iye:

- Evropa kontinenti rawajlanıw baǵdarı;
- Ataw baǵdarı.

Ataw baǵdarı degenimizde Ullıbritaniya hám AQSh mámleketleri ǵalaba xabar quralları názerde tutıladı. Bul baǵdar uzaq tariyxqa iye. Lekin olar arasındaqı parqlanıw XIX-XX ásirlerge kelip anıq kózge taslana basladı.

Jurnalistika dáslep Evropa kontinentinde hám Angliyada rawajlana basladı. Angliya jurnalistikasi tariyxında Jonatan Svift, Daniel Defo, Richard Stillerdiń xızmeti úlken bolǵanın atap ótiw orınlı. Bul insanlar mámlekette jurnalistikanıń tiykarın salıwshılar sıpatında atap ótıledi. Lekin ǵalaba xabar qurallarınıń hár qıylı siyasiy sharayatlarda rawajlanıwı olardıń jumısında bir qatar özgesheliklerdiń payda bolıwına alıp keldi.

Eger Evropa kontinenti jurnalistikasında avtor kóz-qarasın bayanlaw pikirdi beriw (pikirler baspasózi) ústinlikke iye bolsa, ataw jurnalistikasında «dálil» yaǵnıy mámleket basılımları tárepinen sociallıq áhmiyetke iye jańalıq sıpatında bahalanıp tarqatılǵan maǵlıwmat úlken áhmiyetke iye bola basladı.

Bul özgeshelik kútilmegen nátiyjelerge alıp keldi. Máselen, Germaniya, Franciya yaki Rossiyada baspasóz xızmetkerleri jumısında auditoriyaǵa kórsetetuǵın tásiiri haqqında oılaydı hám bul janrlar teoriyası ústinde jumıs alıp barıwdı názerde tutadı. Dialog hám pikir talaslardı sáwlelendiriw usılların júzege shıǵardı.

AQSh hám Ullıbritaniyada tezlik penen faktlerdi alıw (dálil), olardı tezlik penen auditoriyaǵa jetkeriw ámeliyatı júzege keldi. Bunıń nátiyjesinde jurnalistikada kúndelikli

basılımda jumıs alıp baratuǵın hám ádebiy dóretiwshilik penen emes, al real turmıslıq waqıyalar menen islesetuǵın taraw qalıplesti. Ekinshi jurnalistika kommunikator ushın áhmiyetli bolǵan xabarlardı ǵalaba xabar quralları arqalı tarqatıw maqsetinde paydalanatuǵın kommunikaciya kanallarınan birine aylandı.

Ózbekstan jurnalistikası belgili dárejede Rossiya jurnalistikası tásirinde payda boldı hám rawajlandı, sonlıqtan biz ushın Evropa kontinenti jurnalistikasınıń rawajlanıw modeli tán bolıp tabıladı.

Amerikada jurnalist kadrlardı tayarlawdıń amerikansha modeli engizildi. Onıń tiykarın salıwshılardıń biri AQShlı jurnalist Djozef Pulitzer (1847 – 1911) bolıp tabıladı. Bul talantlı jurnalist jurnalistika tarawında úlken iz qadııp ketkenligi menen birge, jurnalistlik tekseriw tarawınıń devizine aylanıwı múmkin bolǵan uran sózdi de aytıp ótken edi: «Barlıq jınayat qupıya sırdıń sebebinen jasaydı. Onı jaqtıǵa alıp shıǵıń, baspasózde ishek-shabaǵın aqtarıp taslań, sonda qashan bolmasın jámiyetlik pikir óz kúshin kórsetedi» dep atap ótken edi.

Pulitzer jeke qárejeti esabınan 1904-jılı Kolumbiya universitetiniń qasında Pulitzer islep shıqqan jurnalistika standartları tiykarında professional jurnalistlerdi tayarlaw boyınsha AQSh ta birinshi mektepti shólkemlestiredi.

Solay etip, baspasózdi mámleket tárepinen basqarıwdıń amerikansha tájiriyesi sonı kórsetip berdi, húkimettiń ǵalaba xabar quralları jumısına aralasıwınıń hár qanday kórinisi málimleme erkinligine qawıp tuwdıratuǵını belgili boldı. Jurnalisttiń sociallıq juwapkershiligi – mámleket tárepinen basqaralıwı emes, al ózin-ózi basqaratuǵın taraw bolıp tabıladı.

Óz-betinshe jumısı ushin temalar

1. Jurnalistikanın dáslepki kórinisleriniń payda bolıw basqıshları.
2. Evropa hám Amerika jurnalistikasınıń ózgesheliklerin salıstırw.
3. Amerikada tekseriw jurnalistikasınıń payda bolıwına tásir jasağan faktorlardı úyreniw.

GLOSSARIY

Tayanış atama	Inglis tilindegi atalıwı	Táriptew
Jáhán jurnalistikasi	International journalism	Bul jurnalist kadrlardı tayarlawshı joqarı oqıw orınlarında ótiletuǵın pán. Bul pánde tiykarınan shet mámleketlerde jurnalistikanıń payda bolıwı hám rawajlanıw basqıshları úyreniledi.
Jurnalistlik tekseriw	Investigative journalism	Jurnalistlik tekseriw jurnalistikanıń óz aldına bir janrı. Ol tiykarınan AQSh ta rawajlandı.
Ataw jurnalistikasi	Island of journalism	Ataw baǵdarı degenimizde Ullıbritaniya hám AQSh mámleketleri ǵalaba xabar quralarınıń jumısı názerde tutiladı. Bul baǵdar óziniń tariyxıy tamirlarına iye. Lekin olar arasındaqı parqlanıw XIX-XX ásirlerge kelip anıq kózge taslana basladı.
Djozef Pulitzer	Joseph Pulitzer	AQSh ta jurnalistlik tekseriwge tiykar salǵan jurnalistlerdiń biri. Jurnalistlik tekseriw boyınsha Pulitzer sıylıǵın shólkemlestirgen jurnalist.

Qadaǵalaw ushin sorawlar

1. Jáhán jurnalistikasi tariyxı pániniń maqset hám wazıypaları?

2. Jáhánde jurnalistikanın rawajlanıwının qanday basqışları bar?

3. Jurnalistikanın payda bolıwına ne tiykar bolıp xızmet etti?

4. Evropa jurnalistikasının ózgeshelikleri nelerden ibarat?

5. AQSh hám Ullıbritaniya jurnalistikasının ózgeshelikleri nelerde kórinedi?

6. AQSh ta jurnalistik tekseriwdiń payda bolıwı hám rawajlanıwında Djozef Pulitcerdiń ornı neden ibarat?

Temaǵa baylanıslı test sorawları

1. Dúnya júzindegi eń birinshi baspa stanogi kim tárepinen oylap tabılǵan?

A. M.Lomonosov

*V. Y.Guttenberg

S. J.Pulitcer

D. D.Lingard

2. Ózbekstan jurnalistikası qaysı mámleket jurnalistikası tiykarında rawajlanǵan?

*A. Rossiya

V. Germaniya

S. Franciya

D. Shveciya

3. Evropa kontinenti jurnalistikasında avtor kóz-qarasın bayanlawı, pikirdi beriw qanday atama menen atap ótıledi?

A. Sociallıq jurnalistika

*V. Pikirler baspasózi

S. Dáliller baspasózi

D. Erkin baspasóz

4. Ataw jurnalistikası túsiniǵı qaysı mámleketler jurnalistikası ushın qollanıladı?

A. AQSh, Ullibritaniya

V. AQSh, Germaniya

S. Rossiya, Franciya

D. Ózbekstan. Rossiya

5. Djozef Pulitcer tárepinen qaysı universitetin janında jurnalistika mektebine tiykar salındı?

A. Texas

V. Oksford

S. Steford

*D. Kolumbiya

AQSh JURNALISTIKASINIŇ RAWAJLANIW BASQISHLARI

Jobası:

1. AQSh mámleketine táripleme
2. AQSh baspasóziniŇ rawajlanıw basqışları
3. AQSh tağı dáslepki gazetalar
4. 1800-jılları gazetalar dıń tez pát penen rawajlanıwı
5. Házirgi dáwirde AQSh baspasózi
6. AQSh jurnalları
7. AQSh televideniesi hám radiosı

AQSh mámleketine táripleme

AQSh – mámlekette 50 shtat hám Kolumbiya federal okrugi bar.

Mámleket bassısı – Prezident

Nızam shıǵarıwshı organ – Kongress

Xalqı: 285.9 mln adam.

Qálegen mámlekette eń dáslep baspasóz rawajlanıwı baslaǵanı hám memizge belgili. AQSh ta baspasóz dıń rawajlanıwı Angliya menen tıǵız baylanıslı. Sebebi, Amerika materigin angliyalılar ashqan hám bul jerlerge qonıs basa baslaǵan.

Eń dáslep Amerika Qurama Shtatları territoriyasını ispanlar úyrene basladı. 1492-jıl 12-oktyabr kúni Xristofor Kolumb San-Salvador atawına kelip túsedı. Usı kún Jańa jerler dıń koloniyalıq dúzim astına alınǵanınan dárek bergen edi.

Keyin ala 1528-1534-jılları ispaniyalı Kabesa de Vaka AQSh territoriyasındaǵı Florida, Luizina, Texası aylanıp shıǵadı. Al Ernando de Soto bolsa 1539-jılı házirgi Florida, Alabama, Missisipi. Djordjiya, Arkanzas, Tennesi, Lu-

izina shtatların úyrenip shıǵadı.

Kóp ǵana izertlewshiler menen sayaxatshılar qızıqlı nárselerdi tabadı. Máselen, indeeclerdiń qáwimleri 1700 den aslam dialektte sóylesedi. Atap ótetuǵın bolsaq, indeeclerdiń tili 20 mıńnan aslam sózden ibarat bolǵan, bul dáwirdegi adamlar ortasha inglis tiliniń 10 mıń sózinen ǵana paydalanǵan².

Jańa jerlerdi evropalılar tiykarınan qul iyelewshilik ushın paydalandı. Kishkene fermerler qullardıń miyneti-nen erkin túrde paydalanıp bayıwǵa háreket etti. Ásirese, bul jerlerde afrikalı negrlerdiń miyneti tiykarǵı kúshti quradı, olar tiykarınan temeki jıynaw plantacıyalarında jumıs isledi.

AQSh baspasóziniń rawajlanıw basqıshları

AQShta baspasózdiń rawajlanıwı ushın tiykarınan úsh imkanıyat kerek bolǵan edi:

- Informaciya alıw hám tarqatıwǵa bolǵan talap;
- texnikanıń belgili dárejede rawajlanıwı;
- xalıqtıń belgili dárejede sawatlılıǵı.

Jańa Angliyada jumıs islep atırǵan angliyalı isbiler-menler baspa ónimlerine bolǵan talaptı seze basladı.

Birinshi basıp shıǵarıw stanogi Arqa Amerikaaǵa (Kembridj) 1638-jılı alıp kelindi. Dáslep diniy kitaplardı basıp shıǵarıw ushın mólsherlengen baspa stanokları, keyin ala Bostonga (1670-j.), Filadelfiyaǵa (1685-j.), al, Nyu-Yorkqa 1693-jılda alıp kelindi.

Arqa Amerikada birinshi gazeta basıp shıǵarıw jumısları 1689-jılı ámelge asırıldı. Massachusec shtatı basshılarınıń ruqsatı menen basıp shıǵarıwshı Semyuel Grin «Prezent stet of ze» (Jańa Angliyanıń mámleketlik islerin tanıstırıw) gazetasına tiykar saldı. Bul gazeta ti-

² Фостер У.З. Очерк политической истории Америки. Изд. 2-е. Пер. с англ. М., 1955. С. 30.

ykarınan jalğan mışh-mışhlardıń tarqalıwınıń aldın alıwı kerek edi. Gazetanıń formatı 20 ğa 36 santimetr bolğan.

AQShtağı dáslepki gazetalar

Bazıbir maǵlıwmatlarda birinshi AQSh gazetası sıpatında 1776-jılı basıp shıǵarılğan «Boston nyus-letter» (Boston xabarshısı) atap ótıledi. Gazetanıń birinshi sanı 1704-jılı jarıq kórdi, gazetanıń tiykarın salıwshı bostonlı pochtmeyster Djon Kempbell boldı.

Kembelldiń tariyxıy xızmetlerinen biri sıpatında sonı kórsetiwge boladı, onıń gazetasında mámleket tariyxında birinshi bolıp daǵaza járiyalana basladı hám illyustraciyalıq bezewler berip barıldı. Keyin ala gazetaǵa Uilyam Buker redaktorlıq ete baslaǵan waqıttan baslap “Boston nyu-letter” de maqalalar járiyalana basladı.

Gazetalarǵa birinshilerden bolıp pochtmeysterler tiykar sala basladı, sebebi olar hámmeden burın Evropadan kelgen gazetalardı jetkerip beriw imkaniyatı bar edi, sol sebepli olar jańa informaciya menen birinshi bolıp tanısıp bardı.

Bul dáwir gazetalarınń birinshi beti tiykarınan komerciyalıq informaciyalar hám daǵazalarǵa berilgen edi. Keyingi betlerinde shet el basılımlarında basıp shıǵarılğan informaciyalar qaytalap berip barıldı.

Amerika jurnalistikasınıń besigi wazıypasın Boston qalası atqarıp berdi. Boston qalasına 1630-jılı tiykar salındı. XVII ásirge kelip qala xalqınıń sanı jigirma mıńnan asıp ketti. Boston Jańa Angliyanıń tiykarǵı ekonomikalıq oraylarınan birine aylandı.

Amerika jurnalistikasınıń erkinligi 1791-jılı AQSh konstituciyasına kirgizilgen ózgeris penen kepillip qoyıldı. Yaǵnıy “Kongress sóz hám baspasóz erkinligin tosqnılıq etetuǵın birde-bir nızamdı qabıl etpeydi” dep atap ótilgen edi bul ózgeriste. Bul óz gezeginde jas res-

publikada hükimettin baspasózdi cenzura astına alıwına tosqınlıq etti.

AQSh mámleketi qurılǵanda respublika xalqı 4 milliondı quraytuǵın edi. Xalıqtın basım kópshiligi Angliya hám Uelstan – 2.6 million, Shotlandiyadan – 221 mın, Irlandiyadan – 62 mın, Germaniyadan 176 mın, Gollandiyadan 79 mın, Franciyadan 18 mın bolǵan.

1800-jılları gazetalardıń tez pát penen rawajlanıwı

Sol dáwirdegi eń jaqsı jurnallardıń biri sıpatında «Portfolio» («Portfel») jurnalı atap ótıledi. Jurnal 1801-jılı Filadelfiyada 1801-1809 jıllar háptelik, al 1810-1827-jıllardan baslap satıralıq jurnalǵa aylandı.

1803-1811-jılları Bostonda basıp shıǵarılǵan «Manzli antolodji» (Háptelik) antologiya jurnalı ózgeshe jurnal sıpatında tilge alınadı. Jurnaldıń betlerinde tiykarınan ádebiy xarakterdegi dóretpeler, jańa kitaptan úzindiler, klassikalıq ádebiyat dúrdanaları, ádebiyatqa sholıw, ilimiy hám tariyxıy materiallar basım kópshilikti quradı. Biografiya janrında da materiallar berip barıldı.

Ulıwma alǵanda, 1800-1830-jılları AQShta kitapxanalar bolmaǵan edi, al kitaplardı hámmeniń oqıw imkaniyatı joq edi, sol ushın da jurnal tipindegi basılımlar oqımısılı auditoriyanıń keńesgóyi hám ustazına aylandı.

1820-jılǵa kelip mámlekette 500 gazeta bar edi, sonnan 24 i kúndelikli basılımlar, 422 si háptelik gazetalar. Gazetalardıń ortasha tirajı 1400 di quradı. Ulıwma amerika gazetalarınıń bir sanınıń tirajı 78 mın dananı quradı.

Xalıqtın basım kópshiliginiń úlken qalalarda jasawı «penni baspasóz»diń payda bolıwına alıp keldi. (Oqıwshılar tárepinen finanslıq qollap-quwatlawǵa erisiw). Lekin buǵan basqa da sebepler bar edi. Uordı olardı tómengishe atap ótedi:

- kúndelikli gazetalar payda boldı;
- ğalabalıq gazetalar payda boldı;
- ápiwayı puqarağa xızmet etiwge tayar turıw;
- bilimlendiriwdiń roli;
- ilim hám texnikadağı jetiskenlikler;
- jámiyetlik tártipti bekkemlewdiń áhmiyeti;
- shet el jańalıqların sáwlelendiriw.
- jańa texnologiyalar³.

«Penni baspasóz» ideyası tiykarınan Nyu-york tipografları arasında payda boldı. Nyu-york basıp shıǵarıwshılarınıń tájiriybesi AQSh ta gazeta baspasózinde kommerciyalıq burılıstı payda etti. 1830-jılları «Nyu-York morning» gazetası shıǵa basladı, onıń bir danasınıń bahası 2 cent, sol waqıttaǵı kurs 1 pennidi quradı. Birinshi Pensli gazetalarındıń biri sıpatında «Deyli ivning tarnskript» (Kúndelikli keshki jazıw) gazetası boldı.

Házirgi dáwirdegi AQSh baspasózi

Búgingi kúni AQSh ta kópshilik gazetalar úlken gazetalar toparına kiredi. Eń kóp tirajǵa iye bolǵan 20 gazetadan tek ǵana eki-úshewi ǵana jinayat, mısh-mıshlardı sáwlelendiredi. Eń kóp tirajlılar: «Wall Street Journal» (bir million segiz júz mın nusqa), «USA Today» (yarım million nusqa), «New York Times» (1 mln. 100 mın nusqa), «Washington Post» (850 mın nusqa) kibi gazetalar bolıp tabıladı.

Eń iri basılımları:

“The New York Times”(“Nyu-York waqıtı”). Gazeta búgingi kúni tek ǵana AQSh ta emes, al pútkil dúnyaǵa belgili basılımlardıń birinen esaplanadı. Gazeta 1851-jıldan baslap shıǵa baslaǵan. **1997-jıl sentyabr ayınıń maǵlıw-**

³ Ward H. H. Mainstreams of American Media History. Boston, 1997. P. 134–138.

matlarına qarağanda gazetanın kúndelikli tirajı 1.1 million nusqanı qurağan, ekshembi kúndegi sanı bolsa 1.6 million nusqanı qurağan.

“The Washington Post” (Vashington pochtası) 1887-jılı tiykar salınğan. «Vashington post kompani» tárepinen basıp shıǵarılatuǵın bul gazeta **1993-jıldın birinshi yarım jılında 813.908 tiraj benen** jigirma eń jaqsı gazetaları arasında besinshi orındı iyelegen.

“The USA Today” (Búgingi AQSh – 1982-jıl sentyabr ayınan shıǵa baslağan). «Gannet Kompani» tárepinen Vashington hám Baltimor qalalarında basıp shıǵarıladı. **1998-jılı tirajı 1.6 milliondı qurağan.**

Bulardan tısqarı «Krischn Sayns Monitor», «Uol Strit Journal», «Ls Anjeles tayms», «Chikago tribyun», «Interneshnl Xerald tribyun» kibi gazetalar AQShtıń eń belgili gazetalarınan esaplanadı.

AQSh jurnalları

Jurnallardıń rawajlanıwınıń tiykarǵı principi tómen-degishe:

1. Qánigelesken jurnallardıń kóbeyiwi
2. Reńli jurnallardıń kóbeyiwi.

AQSh ta eń belgili bolğan jurnallar «Time». Jurnal Amerika baspasózi tariyxında birinshi bolıp jańalıqlardı tovarǵa aylandırǵan. Jurnalǵa 1923-jılı Genri Lyuis tárepinen tiykar salınğan.

AQSh ta eń kóp tirajǵa iye jurnallar sıpatında oqıwshılardıń keypiyatın kóteriwe arnalǵan «Ladies’ Home Journal», «Saturday Evening Post», «TV Guide», ilimiy hámme ushın jurnallar qatarında bolsa, «National Geographic» dı kirgiziwe boladı.

AQSh televideniesi hám radiosı

Sońǵı maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda AQSh territoriyasında 11 500 radiostancıyanıń 1600 den aslamın jeke men-shik radiostancıyalar quraydı eken. Olarda reklama ya-ki isbilermenler ushın arnalǵan materiallardı berip barıwǵa jol qoyılmaıdı.

Telekompaniyalardıń ulıwma sanı 1 500, olardıń 350 i payda almay isleytuǵın kommerciyalıq emes telekanallar bolıp tabıladı.

Mámlekette radio 1920-jılı payda bolǵan. 1928-jılǵa kelip AQSh ta 28 milliy xarakterdegi radiotarmaqlar, ekewi «En-Bi-Si» (National Broadcasting Company) quramında, birewi «Si-Bi-Es» (Columbia Broadcasting System) quramında jumıs alıp barǵan. Bul radiokanallar mámleket tárepinen basqarılıp, qadaǵalawǵa alıp turılǵan bolsa da, waqıya ornınan xabarlardı tez berip barıw, ásirese ekinshi jáhán urısı jıllarında auditorıyanıń úlken bóleginde qızıǵıwshılıq oyatqan.

Házirgi wakıtta eń belgili radiokanallardıń biri sıpatında «WUST-1120 AM» radiokanalı atap ótilmekte.

AQSh ta dáslepki televizorlar 1928-jılı payda bolǵan. Búgingi kúni jumısı bir-birine jaqın keletuǵın eń iri úsh teletarmaqtı atap ótiwge boladı. Olarǵa: «En-Bi-Si» (National Broadcasting Company), «Ey-Bi-Si» («American Broadcasting Company»), «Si-Bi-Es» (Columbia Broadcasting System) sistemaları.

AQSh televideniesiniń ózine tán ózgeshelikleriniń biri telekanallardıń kópshiligi iri isbilermenler menen jeke puqaralarǵa tiyisli. Tek ǵana 20 procentke jaqın telebaǵdarlamalar jámiyetlik televidenie, mámleket subsidiyası esabınan kún kóredi.

AQSh tıń eń úlken televizion tarmaqları sıpatında Si-Bi-Es atap óiledi. Onıń quramına 280 nen zıyat stanciya kiredi. Olar arqalı balalar kórsetiwleri, oqıw baǵdar-

lamaları, hújjetli filmler, koncert zalları hám teatrlardan translyaciýalar biypul alıp beriledi. AQSh taǵı jámiyetlik kanallardıń qatarına «Pi-Bi-Es» («Public Broadcasting Service»), «Discovery», «History Channel» hám basqalardı kirgiziwge boladı. Olar óz baǵdarlamaların islew ushın byudjetten tısqarı qarjılar, grantlar tiykarında jumıs alıp baradı. AQSh ta kommerciyalıq emes telekanallar tiykarınan tálim-tárbiya, ilimiy hámmege arnaǵan baǵdarlamalardı alıp kórsetiw ushın mólsherlengen.

«Si-En-En» (Cable News Network) 1980-jıldın iyul ayınan baslap efirge uzatıla baslaǵan. Teletarmaqqa dúnyaǵa belgili bolǵan telemagnatlardıń biri Ted Turner tárepinen tiykar salınǵan hám 24 saat dawamında jańalıqlardı berip barıwǵa mólsherlengen. Teletarmaq Nyu-York, Atlanta, Chikago, Los-Anjelos, San Francisko, Dallasta hám bir qatar shet ellerde óz bólimlerine iye.

Óz betinshe jumıs temaları

1. AQSh mámleketine táripleme beri.
2. AQSh baspasóziniń rawajlanıw basqıshların úyreniw.
3. AQSh ta ǵalaba xabar quralları sistemasın tártiplestiriwshi nızam hújjetler menen tanısw.
4. AQSh ta zamanagóy basılımlardıń tipologiyalıq ózgesheliklerin úyreniw.
5. AQSh tın bir gazetasına analiz jasaw.
6. AQSh televideniesiniń ózgesheliklerin anıqlaw

GLOSSARIY

<i>Tayanish atama</i>	<i>Inglis tilindegi atalwı</i>	<i>Táriplew</i>
Kolumbiya okrugi	District of Columbia	Kolumbiya federal okrugi erkin territoriya esaplanadı, hesh bir shtatqa kirmeydi. Ol 1790-jılı Jaylasıw ornı akti menen shólkemlestirilgen.
Penni gazeta	Penny press	Keń kólemli auditoriya ushın mólsherlengen gazeta. Bul gazetalar oqıwshılardıń itibarın arzan bahası hám jergilikli xabarlar, kriminal xronikalardı berip barıwı menen tartqan edi.
“Nyu-York waqıtı”.	“The New York Times”	Gazeta 1851-jıldan baslap shıǵa baslaǵan. 1997-jıl sentyabr ayınıń maǵlıwmatlarına qaraǵanda gazetanıń kúndelikli tirajı 1.1 million nusqanı quraǵan, ekshembi kúndegi samı 1.6 million nusqanı quraǵan.
Kabel televidenie	Community Antenna Television	Televidenienin analoglı modeli. Bunda teletolqımlar joqarı anqlıqtaǵı signallar, kabel sımaları arqalı paydalanıwshıǵa jetkerip beriledi. Kabel televidenie 1980-jıllardan baslap AQSh hám Evropada tez pát penen rawajlanıp ketti.
Jámiyetlik televidenie	Public television	Jámiyetlik televidenie bul: a. Jámiyet ushın mólsherlengen; b. Jámiyet tárepinen qarjı-landırıladı; v. Jámiyet tárepinen baqlap barıladı. Birinshi jámiyetlik televidenie sıpatında Britaniyanıń VVS kompaniyasını atap ótiwge boladı. Oǵan 1922-jılı tiykar salınadı hám 1927-jılı jámiyetlik teleradio korporaciya-sına aylandırıladı.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. AQSh mámleketine qashan tiykar salındı?
2. AQSh ta baspasóz qaysı dáwirlerde payda boldı?
3. AQSh baspasóziniń tiykarǵı baǵdarları qanday?
4. Penni baspasóz degenimiz ne?
5. AQSh tın eń iri bes gazetasına tárip berin?

6. Jámiyetlik televidenie degenimiz ne?

7. Kabel televidenie degenimiz ne?

Temağa baylanışlı test sorawları

1. AQSh ta neshe shtat bar?

A. 37

*V. 50

S. 53

D. 55.

E. 60

2. AQSh ta qanday okrug bar?

A. Texas

V. Arkanzas

*S. Kolumbiya

D. Nyu-York

E. Boston

3. «Boston nyus-letter» gazetasına neshinshi jılı tiykar salındı?

*A. 1776

V. 1777

S. 1860

D. 1778

E. 1779

4. AQSh ta gazetalarğa birinshilerden bolıp kimler tiykar sala basladı?

A. Politmeysterler

V. Baletmeysterler

S. Rotmeysterler

*D. Pochtmeysterler

E. Siyasatshılar

5. AQSh tağı birinshi penni baspasóz qaysı?

*A. «Deyli ivning tarnskript»

V. “New York Times”

S. San

D. Time

E. Daily mirror

6. “The Washington Post” gazetasına neshinshi jılı tiykar salındı?

*A. 1887

V. 1880

S. 1856

D. 1878

E. 1888

7. Dúnya júzindegi eń birinshi jámiyetlik televidenie?

A. Euro news

V. CBS

C. CNN

*D. BBC

E. NBC

8. AQSh ta dáslepki televizorlar neshinshi jılı payda bolǵan?

A. 1928

V. 1927

S. 1929

D. 1930

E. 1926

9. 280 nen zıyat stanciyası bar teletarmaq?

*A. Si-Bi-Es

V. CNN

C. En-Bi-Si

D. Ey-Bi-Si

E. BBC

10. «Si-En-En» teletarmaǵına kim tiykar saldı?

A. Uopra Uinfri

V. Djordj Soros

*D. Ted Turner

S. Fil Danaxyu

E. Pol Kaminskiy

ULLIBRITANIYA JURNALISTIKASI

Jobası:

1. Ullibritaniya mámleketine táripleme
2. Ullibritaniyada baspasózdiń dáslepki kórinisleri
3. Ullibritaniya baspasóziniń zamangóy kórinisleri
4. Ullibritaniyada radionıń dáslepki kórinisleri
5. Ullibritaniya televideniesi

Ullibritaniya mámleketine táripleme

Geografiyalıq jaylasıwı: Batıs Evropada Britaniya atawında jaylasqan mámleket. Jer maydanı 244,1 mıń kv. kilometr, xalqınıń sanı 60 million, sonnan 80 procenti inglisler, shotlandlar, irlandlar, uelslilar (vallılar). Paytaxtı London qalası, mámleketlik tili inglis tili. Pul birligi funt-sterling. Mámlekettiń rásmiy ataması, Ullibritaniya hám Arqa Irlandiya birlesken patshalıǵı. Mámleketlik dúzilisi parlamentli monarxiya. Nızam shıǵarıwshı hákimiyat monarx parlamentke boysınadı. Parlament jámáátler hám lordlar palatasınan ibarat. Rásmiy túrde mámleket basshısı – patsha. Haqıyqıy hákimiyat ministrler kabinetiniń qolında jámlengen. Ullibritaniya siyasiy hám ekonomikalıq birlespe esaplanadı, oǵan Britaniya imperiyası quramında bolǵan 49 suveren mámleketler, sonıń menen birge Avstraliya hám Jańa Zelandiya kiredi.

Ullibritaniyaǵa qaraslı territoriylar: Angliya, Bermud atawları, Hind okeanındaǵı britan territoriyları, Britan Virgin atawları, Kayman atawları, Folklend atawları, Gibraltar, Jersi, Gernsi, Mel atawı, Moncerrat, Pitkerka atawları, Muqaddes Elena atawı, Qubla Jorjiya hám Qubla Sandvich atawları, Terks hám Kaykos atawları.

Ullbritaniyada baspasózdiń dáslepki kórinisleri

Britaniyada birinshi gazetalar XVI ásirde basıp shıǵarıla basladı. «İnglish merkyuri» (İnglis xabarshısı) gazetasınıń birinshi sanı 1588-jılı 23-iyunde shıǵa basladı. Gazeta ishki kórinisi jaǵınan broshyuranı esletetuǵın edi. Dáslepki waqıtları gazeta basıp shıǵarıw jumısları húkimet tárepinen keskin qadaǵalawǵa alındı. Talapqa boysınbaǵan gazetalarǵa jaza qollanılǵan. XVII ásirge kelip jańalıqlardı tarqatıw huqıqın beretuǵın licenziyalar berile basladı. Bul qubılıs jańa gazetalardıń payda bolıwına alıp keldi. Máselen, «Xabarshılar», olardıń shıǵıw kúni, izbe-izligi kórsetildi, lekin turaqlı basıp shıǵarılmadı. 1643-jılı «Merkyuris Britanikus» (Britaniya xabarshısı), 1649-jılı «Siyasiy xabarshı» gazetaları shıǵıp turdı. 1642-jılı inglis tilinde gazeta sózi (newspaper).

XVIII ásirdiń aqırlarında búgingi kúni de Angliya baspasóziniń kelbetin kórsetip turatuǵın basılımlar payda boldı. Reklamalı járiyalaw ushın 1785-jılı («Tayms») gazetası, 1789-jılı «Ovserver» gazetası basıp shıǵarıla basladı. 1811-jılı Londonda 8 azanǵı hám 8 keshki gazeta shıǵıp turdı. 1753-jıldıń maǵlıwmatlarına qaraǵanda gazetalardıń ulıwma tirajı 7.5 milliondı quradı. 1820-jılǵa kelip 30 millionǵa kóterildi.

XVIII ásirdiń ortalarına kelip ápiwayı puqaralar ushın arnalǵan bir qatar gazetalar payda boldı. Lekin ǵalaba basılımlardıń rawajlanıwı ushın ǵazna ushın alınatuǵın gerb salıǵı hám nızamshılıqtaǵı bir qatar tosqınlıqlar keri tásir etti.

Ullbritaniya baspasóziniń zamanagóy kórinisleri

XIX ásirdiń ortalarına kelip Angliyada 1853-jılı daǵaza salıǵı, 1855-jılı gerb salıǵı, 1861-jılı qaǵaz ushın salıqlar biykar etildi. Bul gazeta basıp shıǵarıwdıń tez pát

penen rawajlanıwına tiykar jaratıp berdi. Ásir ortalarına kelip gazetaların sapalı hám oyın-zawıq ushın mólsherlengen gazetalar bolıp bóliniw procesi baslanadı. Qaltalı oqıwshılar «Tayms», «Deyli telegraf» (1855) gazetaların oqıdı. Oqıwshılardıń keń auditoriyası ulıwma baslawısh bilimlendiriw haqqındaǵı nızamnıń payda bolǵanınan keyin rawajlana basladı. Olar ushın arzan hám úlken tiraj, reklama berip baratúǵın gazeta basıp shıǵarıla basladı. «Deyli meyl» (1896), «Deyli ekspress» (1855), «Deyli mirror» (1903). Partiya gazetaları da payda boldı.

Britaniya baspasózi klassikalıq vertikal modelde rawajlangan. Mámlekette gazetalar, ulıwma milliy, regionallıq hám jergilikli gazetalar bolıp baǵdar alǵan. Ulıwma milliy basılım siyasat, ekonomika, mámleket mádeniyatı haqqında áhmiyetli analitikalıq maqalalardı berip baradı. Regionallıq basılımlar bolsa, lokal jańalıqlar, jergilikli reklamalarǵa baǵıt aladı.

Britaniya gazetalarında reklama úlken orındı iyeleydi (15 ten 50 procent aralığında), lekin gazeta betlerindegi reklamalar sanı onıń reytingi hám tirajı menen anıqlanadı. Galabalıq gazetalarda kúndelikli tovarlar, sapalı basılımlarda bolsa kóshpes mülk hám sayaxat haqqındaǵı reklamalar berip barıladı.

Britaniya gazetaları bir qatar finanslıq oraylarda basıp shıǵarıladı hám tarqatıladı. Máselen «Faynenshl tayms» bes qala Parij, London, Frankfurt, Nyu-York, Tokio hám dúnyanıń basqa da qalalarına tarqatıladı. «Economist» gazetasınıń 80 procentin shet elli oqıwshılar quraydı (1-kestege qarań).

1-keste.

**Ullibritaniya gazetalarının tipologiyalıq ózgesheligi
boyınsha klassifikaciyası**

Ataması	Tiykar salınğan jılı	Shólkemlestiriwshi
----------------	---------------------------------	---------------------------

Kúndelikli sapalı basılımlar:

Tayms	1785	Nyus Interneshnl
Independent	1986	Ayrish İndependent
Gardian	1821	Nyuspeypers
Faynenshl Tayms	1888	Media Gardian Grup
Deyli Telegraf	1855	Pirson Telegraf Grup

Kúndelikli aralas basılımlar:

Deyli Meyl	1896	Assoshieyted
Ekspress	1900	Nyuspeypers Yunayted Nios end Media

Kúndelikli kópshilik ushın gazetalar:

San	1964	Nyus Interneshnl
Mirror	1903	Mirror Grup
Deyli Rekord	1903	Mirror Grup
Deyli Star	1978	Yunayted Nyus end Media
Tudey	1986	Nyus Interneshnl

Ekshembi sapalı gazetalar:

Sandi Tayms	1822	Nyus Interneshnl
Sandi Telegraf	1961	Telegraf Grup
Observer	1791	Media Gardian Grup
Independent on	1990	Ayrish Independent
Sandi	1998	Nyuspeypers
Sandi Biznes		Yuropian Press

Ekshembi aralas gazetalar:

Meyl on Sandi	1962	Assoshieyted
Sandi Ekspress	1918	Nyuspeypers Yunayted Nyus end Media

Ekshembi hámm ushın gazetalar:

Nyus of Uorld	1843	Nyus Interneshnl
Sandi Mirror	1963	Mirror Grup
Sandi Pipl	1881	Mirror Grup

Ullibritaniyada radionıń dáslepki kórinisleri

Angliyada birinshi radioesittiriw 1922-jılı «Markoni kompanı» tárepinen efirge uzatıldı. 1925-jılı parlament qararı shıqqannan soń radioesttiriw jumısları siyasatın muwapıqlastırıwshı komitet jumıs basladı. «Markoni Kompani» mámlekettegi birden-bir esittiriwlerdi beriwshi institut dep tabıldı. Biraq kompaniya jámiyetlik bolıp qalıp, húkimetten de, kommerciyalıq shólkemlerden de gárezsiz jumıs alıp barıwı kerek boldı. Qárejetti radiotınlawshılardan túsken túsimler esabınan qaplap, reklama bermewi kerek edi.

1927-jılı 1-yanvarda Patsha xartiyası payda boldı, onda Bi-bi-si – Britaniya esittiriw korporaciyası jumısı belgilep qoyıldı.

1936-jılı televiziyalıq kórsetiwlerdi beriw baslanıp, kommerciyalıq televidenie payda bolgannan soń radionıń auditoriyası kısqara basladı. Radionıń tásirshenliginiń kemeyiwi nızamsız jumıs alıp baratuǵın radiokanallardıń payda bolıwına tasir jasadı. 1967-jılı usınday radiokanallar menen emin-erkin básekige túsiwi ushın Bi-bi-si jeke radiostanciyasın shólkemlestirdi. Ol xalıq súyip tınlaytuǵın muzıkalardı alıp esittire basladı.

1971-jılı Ullibritaniya húkimeti jergilikli kommerciyalıq radioǵa tiykar saldı.

90-jıllardıń aqırlarına kelip Ullibritaniyadaǵı kommerciyalıq radiostanciyalardıń sanı 170 ke jetti. Buǵan tiykar bolǵan nárse sol parlament tárepinen 1990-jılı qabıl etilip, radiokanallardıń kommerciyalıq baǵdarda keń jumıs alıp

barıwına múmkinshilik jaratıldı.

1990-jılı britaniyanıń milliy stanciyaları Bi-bi-si ge tiyisli edi. Korporaciya quramına kiretuǵın «Radio-1» stanciyası xalıq arasında belgili bolǵan muzıkalar, komediya hám dramalıq postanovkalardı qoya basladı.

Házir Bi-bi-sidiń quramına dúnya júzilik radioesittiriw xızmeti kiredi. Onı 130 millionǵa shamalas adam 44 tilde tıńlaydı.

Britaniyada televidenienıń payda bolıw sánesi sıpatında 1936-jıl 2-noyabr tán alınǵan. Usı kúni Bi-bi-si kúndelikli translyaciya hám televiziyalıq kórsetiwlerdi efirge alıp shıǵa basladı. 1954-jılı konservatorlar kommerciyalıq stanciyalardıń jumıs islewine jol ashıp bere tuǵın aktı qabıl etti. Olardıń tiykarǵı dáramatı reklama túsimleri boldı.

1955-jılı birinshi ret eki jeke menshik kompaniyalar licenziya aldı. Olar «Assoshieyted Redifyujn» hám «Assoshieyted Brodkasting Kompanii».

Ullibritaniya televideniesi

Ullibritaniyada birinshi bolıp 1982-jılı sputnikli televideniege ótildi. Kórsetiwlerdi «British Setellayt Brodkasting» (Bi-Es-Bi – Britanskoe sputnikovoe veshanie) ámelge asıra basladı.

1990-jıldıń 2-noyabrinde Bi-bi-si hám «Skay Televijn» (Skay Ti-Vi – Nebesnoe televidenie) birlesedi. Nátiyje jańa «British Skay Brodkasting» (Bi-Skay-Bi – Britanskoe nebesnoe veshanie) sputnik televideniesi payda boladı.

Kabelli televidenie Ullibritaniyada 80-jıllarǵa kelip rawajlana basladı. Dáslep kabelli televidenie paydalı bolmadı.

Ótken ásirdiń 90-jıllardıń aqırlarına kelip kabelli kompaniyalar bir-biri menen birige basladı. «Keybl end Uaylerless Kommyunikeyshnz» (KUK) i «Teleuest».

Ulıwmalastırıp aytatuǵın bolsaq, búgingi kúni Britaniyada iri bes jámiyetlik telekanallar jumıs alıp barmaqta: VVS, The ITV Network, Channel 4, Channel 5, S4C (Sianel Pedwar Sumru - Uelsda). Sonın menen birge 10 jergilikli telestanciyalar mámleket boylap jumıs isleydi.

Óz betinshe jumıs temaları

1. Ullibritaniya mámleketine sıpatlama beriw
2. Ullibritaniyada basıp shıǵarılǵan dáslepki gazetaların ózgesheliklerin anıqlaw
3. Jámiyetlik telekanallardıń payda bolıwına ne tásir etkenin úyreniw
4. Ullibritaniya televideniesiniń búgingi kórinisin hár tárepleme úyreniw

GLOSSARIY

Tayanış atama	Inglis tilindegi atalıwı	Táriptew
Arqa Irlandiya	North of Ireland	Birlesken Ullibritaniya hám Arqa Irlandiya patshalıǵının administrativ-siyasiy bólimi esaplanadı. Paytaxtı Belfast qalası.
Gazeta	Newspaper	1642-jılı inglis tilinde gazeta sózi (newspaper) payda boldı.
Kúndelikli gazeta	Daily Newspaper	Hár kúni jarıq kóretuǵın gazeta. Kúndelikli gazetalar dáslep Angliyada basıp shıǵarıla basladı.
Ulıwma milliy gazetalar	National newspaper	Ullibritaniyada ulıwma milliy gazetalar dem alıs kúnleri de mámlekettiń barlıq regionlarına jetkerip beriledi.
Bi-bi-si	BBC	British Broadcasting Corporation — Ullibritaniya teleraudio korporaciyası. 1922-jıldan baslap jumıs baslaǵan.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Ullıbritaniyanıń administrativlik-siyasiy bóliniwı tuwralı ne bilesiz?
2. Ullıbritaniyada birinshi gazetalar qashan payda boldı?
3. «Tayms», «Deyli telegraf» qashan hám qanday tematikada shıǵa basladı?
4. Ullıbritaniyadaǵı dáslepki jámiyetlik televidenie haqqında ne bilesiz?
5. Sapalı baspasóz túsinigi Ullıbritaniyada qalay qalıplesti?

Temaǵa baylanıslı test sorawları

1. Ullıbritaniya patshalıǵı quramına neshe suveren mámleket kiredi?

- A. 98
- V. 76
- *S. 49
- D. 55
- E. 67

2. Ullıbritaniyanıń Evropa awqamınan bólinip shıǵıw procesi ne dep ataladı?

- A. Bóliniw
- *V. Breksit
- S. Brekpult
- D. Brekmit
- E. Konsensus

3. «Tayms» gazetası neshinshi jıldan shıǵa basladı?

- *A. 1785
- V. 1777
- S. 1783
- D. 1784
- E. 1789

4. 1861-jılı Ullıbritaniyada qaysı salıq biykar etildi?

- A. Gerb salıǵı
- V. Daǵaza salıǵı
- S. Qaǵaz ushın salıq
- D. Maqala ushın salıq
- E. Foto súwretler ushın salıq

5. Ullıbritaniya gazetaları betlerindeki reklamlardıń sanı qalay belgilenedi?

- A. Abırayı
- V. Bahası hám abırayı
- *S. Reytingi hám tirajı
- D. Tirajı hám abırayı
- E. Kórinisi

6. Angliyada birinshi radioesittiriw 1922-jılı qaysı kompaniya tárepinen ámelge asırıldı?

- *A. Markoni
- V. BBS
- S. Dayli meyl
- D. Tayms
- E. Mirror

7. Ullıbritaniyadaǵı birinshi jámiyetlik televidenie?

- A. The ITV Network
- V. Channel 4
- S. Channel 5
- D. BBC
- E. NBS

8. 1971-jılı Ullıbritaniyada jergilikli kommerciyalıq radioǵa kim tiykar saldı?

- A. Partiyalar
- *V. Húkimet
- S. Patsha
- D. Parlament
- E. Jeke isbilermenler

9. Ullibritaniyada birinshi bolıp 1982-jılı qanday televideniege ótili?

- A. Sputnikli televidenie
- V. Cifrlı televidenie
- S. Analog televidenie
- D. İnternet televidenie
- E. Ápiwayı televidenie

GERMANIYA JURNALISTIKASININ RAWAJLANIW BASQISHLARI

Jobası:

1. Germaniya Federativ Respublikasına táripleme
2. Germaniyadağı dáslepki basılımlar
3. Zamangóy Germaniya baspasózi
4. Germaniya radio hám televideniesi
5. Germaniya xabar agentlikleri
6. Germaniya galaba xabar quralları rawajlanıwının ti-ykargı jılları

Germaniya Federativ Respublikasına táripleme

Germaniya Federativ Respublikası. Germaniya 16 federal jerlerdin birlesiwinen quralğan. Bular: Baden-Vyurtemberg, Bavariya, Meklenburg – old Pomeraniya, Arqa Reyn – Veysfaliya, Reyland – Pfalc, Saar, Saksoniya – Anx-alt, tómengi Saksoniya, Shlezvig – Golshteyn, Tyuringiya. Oraylasqan gárezsiz Germaniya mámleketi 1871-jılı 18-yanvarda payda bolğan. Mámleket basshısı – prezident. Lekin atqarıwshı hákimiyat federal kancler basshılığındağı húkimetke tiyisli bolıp tabıladı. Nızam shıǵarıwshı hákimiyat Bundestag. Eń úlken partiyaları: Xristian – Demokratiyalıq awqamı (XDA), Gárezsiz demokratiyalıq partiya (GDP), Germaniya social-demokratiyalıq partiya, milliy demokratiyalıq partiyası.

Germaniya federalizmi bul – mádeniy hám ekonomikalıq sistemanın oraylasıwı tereń tariyxıy tamirlasıp ketken. Bavariya eń úlken federal jer esaplanadı hám onın territoriyası 70 550 kvadrat kilometrdi quraydı.

Germaniyanıń bas nızam shıǵarıwshı organı Bundestag esaplanadı. Bundestag jasırın dawıs penen Federal kanclerdi saylaydı. Federal kancler federal ministrdi parlamenttegi kópshilik dawısqa iye partiya menen oylasıp tayınlaydı. Bundestag qálegen waqıtta dawıs beriw jolı menen kanclerdi jumıstan bosatıwı múmkin.

Parlamenttiń tómengi palatası Bundesrat dep ataladı. Onda tiykarınan mámlekette jaylasqan jerlerdiń basshıları jumıs alıp baradı. Xalqınıń sanına qaray Bundesratta kóp deputatqa iye boladı.

Germaniyadaǵı dáslepki basılımlar

Germaniyadaǵı birinshi basılım 1609-jılı «Avizo» (daǵaza) ataması menen basılıp shıqtı. XVII ásirdiń 30-jıllarına kelip Germaniyada 30 dan artıq gazeta basıp shıǵarılǵan bolsa, XVIII ásirdiń baslarına kelip gazetalardıń sanı 200 ge jetti. XVII ásirde gazetalardıń tirajı 350-400 dana átirapında bolǵan. Gamburgtıń háptelik gazetası «Pedant» hám «Frankfurten jurnal» 1.5 tiraj benen shıǵıp turǵan. Dáslepki gazetalar Germaniyanıń siyasiy ómirinen sóz etken, xalıqtıń keypiyatın kóteretuǵın gazetalar da basıp shıǵarılǵan, olardan («Caytung dust und nutc» (Oyin-zawıq ushın arnalǵan gazeta, 1695-jıl).

XVIII ásirdiń baslarınan baslap Germaniyada ádebiy jurnallar menen birge gazetalar basıp shıǵarıla basladı. XVIII ásirdiń aqırlarında «Ulıwma ádebiy gazeta» hám «Atenaum», «Lyuks hám moda jurnalı» baspadan shıǵa basladı.

Burınnan-sońlı Germaniyanıń húkimet basshıları baspasózge ayrıqsha itibar bergen. Ásirese, ekinshi dúnya júzilik urıs waqtında Gitler baspasózden milletshilik quralı sıpatında paydalandı. Galaba xabar qurallarınıń úgit-nási-

yat bağdarındağı jumısların mámlekette jumıs alıp barğan úgit-násiyatlawshı ministrlik basqarıp otırdı. Úgit-násiyattın tiykarǵı bağdarı nemis xalkının basqa xalıqlardan ústem ekenligin kórsetiwshı shaqırıqlar, urıstı payda etiwshı materiallar boldı.

Zamanagóy Germaniya baspasózi

Zamanagóy Germaniya ǵalaba xabar quralları sisteması batıs Evropa baspasóziniń klassikalıq kórinisin keltirip shıǵaradı.

Germaniya baspasózi dástúriy túrlerge bólingen: ulıwma milliy, regionallıq hám jergilikli basılımlar. Olar sapalı hám ǵalabalıq (bulvar) bolıp bólinedi.

Ulıwma milliy bulvar gazetalar arasında «**Bild-caytung**» (**tirajı 4.5 million**). Sapalı basılımlar arasında eń úlken tirajǵa «Zyuddoyche caytung» (380 mın) gazetası iye.

Xalıq arasında háptelik, ulıwma milliy gazetalar úlken abırayǵa iye. Aldıńǵı qatardaǵılar «Di cayt» (tiraj 477 dana), «Bayern-kurir» (157 mın.), «Raynisher Merkur» (108 mın.).

Germaniya Federativ Respublikasınıń eń úlken basılımları sıpatında tómendegilerdi atap ótiwge boladı:

“Zyuddoyche caytung” (1945), házirgi kúndegi tirajı 425 mın dana;

“Frankfurter algemayne” (1949) 400 mın dana;

Germaniyadağı eń ataqılı hám úlken jurnallardan biri “Shpigel”, onıń ortasha tirajı 1 million dana. Xarakterı tárepinen informaciyalıq-siyasiy basılımlar qatarına kiredi.

Germaniya radio hám televideniesi

Mámlekette tiykarınan eki iri ARD hám ZDF dep atatuǵın media birlespeler jumıs alıp baradı.

ZDF tek ǵana telekórsetiwler uzatıw menen shuǵılanadı. Onıń baslı ofisi Mayncta jaylasqan. ZDF tıń qur-

amında **ZDF Kultur, ZDF Infokanal** hám basqalar jumıs alıp baradı.

Germaniyada mámleketlik hám mámleketlik emes teleradio kompaniyalar jumıs alıp baradı. Eki teleradiokompaniya ózgeshe formaǵa iye. Olardan biri “Nemis tolqını” mámlekettiń ishinde bolıp atırǵan xabarlardı shet elli auditoriyaǵa jetkerip beretuǵın teleradiokompaniya esaplanadı. Ekinshisi “Doychlandradio” teleradio kompaniyası “Doychlandfunk”, RIAS hám “DZ kultur” kompaniyaları bazasında shólkemlestirilgen hám óz baǵdarlamaların Keln hám Berlin qalalarına uzatıp beredi.

Búgingi kúnde mámleketlik teleradiokompaniya menen birge mámleketlik emes teleradiokompaniyalar jumıs alıp baradı. Olardan SAT1, RTL va “Pro 7” lardı atap ótiwge boladı.

Germaniya xabar agentlikleri

Germaniyada barlıq ǵalaba xabar quralları ushın informaciya deregi sıpatında DPA (Doyche presse-agentur) jumıs alıp baradı. 1949-jılı jumıs baslaǵan agentlik tek ǵana mámleket ishinde emes, al pútkil Evropa boylap xabarlardı tarqatıp otıradı.

Germaniyadaǵı ekinshi úlken agentlik bul – DDP (Doyche depeshpn-dinst) agentligi, ol burınǵı ADN agentliginiń ornında payda bolǵan. Agentlik tiykarınan nemis tilinde xabar tarqatadı, mámleket ishinde 50 basılım, 60 teleradiokanal menen birgelikte jumıs alıp baradı.

Bulardan tısqarı mámlekette qánigelesken agentliklerde jumıs isleydi. Atap ótetuǵın bolsaq, EPD (Evangalishe prese-dinst) va KNA (Katolishe naxrixtenagunter) agentlikleri diniy baǵdardaǵı xabarlardı tarqatadı. FVD (Feraynigte virtshaxc dinste) agentligi ekonomika baǵdarındaǵı SIF (Shportinformationsdinst) agentligi sport baǵdarındaǵı xabarlardı tarqatadı.

“Nemis tolqını” (Doyche velle)

“Nemis tolqını” radio hám televizion xızmetinde 1600 adam jumıs isleydi. 400 redaktor shet tillerinde jumıs isleydi. Ol 70 mámlekette jumıs alıp baradı.

“Nemis tolqını” federal húkimet tárepinen qarjılandırıladı. Búgingi kúni “Nemis tolqını” 34 tilde jumıs alıp baradı.

«Deutsche Welle» 1953-jıl 3-maydan baslap jumıs alıp bara basladı. Kompaniyanıń shtab-kvartirası Kyoln qalasında jaylasqan. Televiziyalıq studiyası Berlin qalasında.

Germaniya ǵalaba xabar quralları rawajlanıwınıń tiykarǵı jılları

1945-jıl

Nacistlik rejim qulaǵannan soń Germaniyada licenziyalanǵan gazetalar shıǵa baslaydı. 1945-jılı 1-avgusta «Frankfurter Rundschau» gazetası jumıs baslaydı.

1950-jıl

Bremende 6 batıs Germaniya radiostanciyası “Germaniya federativ respublikasınıń teleradioesittiriwleriniń jámiyetlik-huqıqıy asociaciyasın” dúzedi.

1984-jıl

Lyudvigsxafende kabel hám sputnik teleradiokanalardıń baǵdarlamalı jámiyeti jumıs baslaydı, qısqasha aytqanda PKS. Bul sáneni Germaniyada jeke menshik televideniń tuwılıw sánesi sıpatında atap ótiwge de boladı.

1995-jıl

“tas” liberal gazeta Germaniyada birinshilerden bolıp óziniń internettegi veb-nusqasın iske túsiredi.

1997-jıl

Germaniyanıń 14 jastan úlken bolǵan 4.1 million puqarası internet tarmaǵınan xabarlardı ala baslaydı. 2014-jılı olardıń 55.6 millionǵa jetedi. Yaǵnıy mámleket puqaralarınıń 79.1 procentin quraydı.

2014-jıl

Germaniyada 28 million puqara Facebook tan paydalanadı. Maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda 1 millionǵa jaqın nemis Twitter den paydalanadı eken.

Óz betinshe jumıs temaları

1. Germaniyanıń mámleketlik dúzilisi, siyasiy partiyaların úyreniw.
2. Germaniya ǵalaba xabar qurallarınıń rawajlanıw basqıshların úyreniw.
3. Germaniya baspasóziniń tipologiyalıq ózgeshelikleri haqqında ne bilesiz?
4. Germaniya televideniesiniń tipologiyasın úyreniw

GLOSSARIY

Tayanış atama	Inglis tilindegi atalıwı	Táripelew
Bundestag	Bundestag	Bundestag – federal jıyın. Bund (awqam, federaciya) hám Tag, Tagung (jıynalıs). Germaniya Federativ Respublikasınıń bir palatalı parlamenti
Federal kansler	Bundeskanzler	Germaniya federal húkimetiniń basshısı. Federal kansler federal ministrdi parlamenttegi kópshilik dawısqa iye partiya menen oylasıp tayınlaydı.
Bild	Bild	Germaniyanıń eń iri kúndelikli gazetalarınıń biri. Hár kúni gazetanı 12.1 million adam oqıydı. Bul kórsetkishke elektron nusqası kirmeydi.

Shpigel	Spiegel	(Nemis tilinde: Der Spiegel — «ayna») — Germaniyanıń eń belgili háptelik jurnalı. Háptesine ortasha 1.1 dana satıladı. 2004-jılı jurnaldı 5.69 million adam oqıǵan.
Nemis tolqını	Deutsche Welle	«Deutsche Welle» 1953-jıl 3-maydan baslap jumıs isley basladı. “Nemis tolqını” federal húkimet tárepinen qarjılandırıldı. Búgingi kúni “Nemis tolqını” 34 tilde jumıs alıp baradı.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Germaniya mámleketi qanday mámleket?
2. Germaniyadaǵı dáslepki basılımlar qaysı dáwirlerde shıǵa baslaǵan?
3. Zamangóy Germaniya baspasózinen qaysıların bile-siz?
4. Germaniyada qanday xabar agentlikler bar?
5. Nemis tolqını korporaciyasınıń tiykarǵı baǵdarları qanday?

Temaǵa baylanıslı test sorawları

1. Germaniya parlamentiniń tómengi palatası ne dep ataladı?

- A. Buntetag
- *V. Bundesrat
- S. Seym
- D. Rada
- E. Bundestim

2. Germaniyada basılıp shıqqan birinshi gazeta qaysı?

*A. Avizo

V. Shpigel

S. Bild

D. Aygemayne caytung

E. Mond

3. Caytung degenimiz ne?

A. Tiyin

V. Jurnal

S. Radio

*D. Gazeta

E. Film

4. “Zyuddoyche caytung” gazetasi neshinshi jildan baslap shıǵa basladı?

*A. 1945

V. 1944

S. 1943

D. 1946

E. 1947

5. Doyche presse-agentur xabar agentligi neshinshi jildan baslap jumıs basladı?

*A. 1949

V. 1948

S. 1968

D. 1967

E. 1966

6. “Nemis tolqını” neshinshi jildan baslap jumıs baslaǵan?

A. 1980

V. 1950

*S. 1953

D. 1966

E. 1945

7. “Nemis tolqını” radiokanalı neshe tilde esittiriw alıp baradı?

A. 39

V. 38

S. 40

D. 33

E. 45

8. Germaniyada birinshilerden bolıp óziniń internettegi veb-nusqasına iye bolǵan gazeta?

A. Frankfurter Rundschau

V. Tas

C. Spiegel

D. Bild

E. Tayms

9. Germaniyada jeke menshik televidenieniń tuwılıw sánesin kórsetiń.

A. 1989

*V. 1984

S. 1999

D. 1980

E. 1982

10. «Frankfurter algemayne» gazetası neshinshi jıldan shıǵa basladı?

*A. 1949

V. 1967

S. 1978

D. 1943

E. 1945

FRANCIYA JURNALISTIKASINIŇ RAWAJLANIW BASQISHLARI

Jobası:

1. Franciya mámleketiniń dúzilisi
2. Franciyada baspasózdiń payda bolıw tariyxı
3. Búgingi dáwirdegi Franciya baspasózi.
4. Franciya baspasózi toparları (koncernleri)
5. Franciya radiosı
6. Franciya televideniesi
7. Franciya xabar agentlikleri

Franciya mámleketiniń dúzilisi

Rásmiy ataması: Franciya Respublikası. Paytaxtı Parij qalası. Territoriyası – 551 000 kvadrat kilometr. Xalqınıń sanı 65 129 694 adam. Mámleketlik tili – francuz tili. Dini – katolik (90%). Pul birliǵı – evro, milliy bayramı 14-iyul Bastiliya qorǵanı alınǵan kún (1789). Mámleket basshısı – prezident. Prezident Bas ministrdi tayınlaydı. Nızam shıǵarıwshı hákimiyat Senat (joqarı palata) hám milliy májilis (tómengi palata) tárepinen ámelge asırıladı. Eń iri siyasiy partiyaları: Respublikanı qollap-quwatlaw birlespesi, Francuz demokratiyalıq birlespesi, Francuz socialistlik partiyası, Shep radikal háreket, Franciya kommunistlik partiyası, Milliy front.

Franciyada baspasózdiń payda bolıw tariyxı

Parijde birinshi tipografiya 1470-jılı payda boldı. Birinshi gazeta 1604-jılı «Gazett fransuaz» (Franciya gazetası) ataması menen basıp shıǵarıldı. 1631-jılı Teofrast Renodo háptelik «Gazett» atamasındaǵı gazetaǵa tiykar saldı. Gazeta sol dáwirdegi temasınıń kóp túrliligi, ádebiy

dárejesi menen eń jaqsı gazetalardıń biri dep esaplangan. Birinshi jurnal tipindegi basılım 1665-jılı «Jurnal de savan» (ilimpazlar jurnalı) ataması menen basıp shıǵarılgan. Onıń tiykarǵı ózgesheligi jurnaldıń forması hám janrlardıń kóp túrliliginde bolıp tabıladı. Birinshi jeke men-shik aylıq jurnal «Spektater franse» («Francuz oqıwshı», 1722) ataması menen jarıq kóre basladı. Gazetalar aldın ala cenzuraǵa ushıraytuǵın edi, cenzura 1629-jılı patsha Lyudovik XIII tárepinen ámelge asırıla basladı. Oǵan bola gazetalar policiya hám cenzorlardıń ruqsatsız din, patsha, mámleketke qarsı, insannıń namısına tiyetuǵın xabarlardı basıp shıǵarılıwına tıyım salǵan.

Franciya baspasóziniń tiykarǵı rawajlanıwına ullı francuz revolyuciyasınıń júz bergeni sebepshi boldı (1789-1794). Revolyuciya francuz demokratiyalıq jurnalistikasınıń rawajlanıwına tiykar bolıp xızmet etti. 1789-jılı “Puqara hám insan huqıqları” dekloraciyası, 1791-jılı birinshi francuz konstituciyası qabıl etildi. Konstituciya-da cenzura biykar etildi, sóz erkinligi atap ótildi. Bunıń nátiyesinde basılımlardıń sanı tez artıp ketti. 1789-jılǵa kelip gazetalar sanı 250, 1790-jılı 350 ge jetti. Al 1881-jılı ǵalaba xabar quralları haqqında hár qıylı huqıqıy hújjetler qabıl etile basladı.

1870-1914-jıllar francuz jurnalistikasi ushın haqıy-qıy altın ásir esaplanadı. Mısal ushın gazetalardıń sanı 1870-1880-jılları 900 den 2500 ge jetken. 1881-jılı baspasóz haqqındaǵı nızam búgingi kúnge shekem háreket etip tur.

Búgingi dáwir Franciya baspasózi

Házirgi waqıtta Franciya hár adamǵa gazeta nusqaları tarqatılıw boyınsha dúnyada 31-orında turadı. Kúndelikli basılımlardıń nusqalarınıń úshтен bir bólegi satılmay qaladı.

Franciya baspasózin klassifikაციyalaw boyınsha bir qatar kóz-qaraslar bar.

1. Ulıwmalıq hám siyasiy xabarlar baspasózi: Bul toparǵa hámmesi bolıp 82 basılıım kiredi. Olardıń qatarına Parijde basıp shıǵarılatuǵın “Mond”, “Frans-suar”, “Figaro”, “Parizen libere”, “Kotiden de Pari”, “Liberason”, “Krua”, “Yumanite”, “Interneshnl Xerald Tribyun”, ekonomikalıq baǵdardaǵı “EKO”, sport tematikasındaǵı “Ekip”(komanda) 11 gazeta hám 71 aymaqlıq gazetalar usı toparǵa kiredi.

Bul toparǵa dem alıs kúnleri basıp shıǵarılatuǵın “Frans-dimansh” (Ekshembide Franciya), İsi Pari (Parijden sóyleymiz), “Ekspress”, “Nuvel observater”, “Puen” (“Nuqta”), “Eveneman dyu jyodi” (“Piyshembi waqıyası” hám taǵı basqalar).

2. Qánigelesken basılımlar toparı. Franciya baspasózinde de basılımlardıń qánigelesiwi jaqsı rawajlanǵan. 118 basılıım hayal-qızlar ushın, 343 basılıım erler ushın, 7889 basılıım hár qıylı ilim, texnika hám kásip-óner, sport hám tarawların sáwlelendirip baradı.

3. Ekonomikalıq basılımlar. Galabalıǵı hám mámlekette iyelegen ornı boyınsha ekonomikalıq tarawdaǵı basılımlardı ayrıqsha toparda bólip qaraw imkaniyatı kelip shıǵadı. Mámlekettegi eń ataqlı gazetalar toparına “Ekspanson”, “Eko”, “Vi fransez” (“Francuzsha ómir”), “Eksportason”, “Ekonomii e politik”, “Nuvel ekonomist”, “Jurnal de finans” hám taǵı basqalardı atap ótiwge boladı.

4. Hújjetli hám statistikalıq maǵlıwmatlardı basıp shıǵaratuǵın basılımlar toparı: Bul toparǵa “Dokumentason fransez”, “Jurnal offisel”, “Donne Sosyal” (“Sociallıq maǵlıwmatlar”), “Byulleten d’enformason” hám basqalar kiredi.

Franciya baspasózi toparlari (koncernleri)

Búgingi kúni francuz kúndelikli baspasózi onsha kóp bolmağan monopoliya toparlari tárepinen finanslıq jaqtan basqarıladı.

AShETT: 1826-jılı Lui Ashett tárepinen Parijde tiykar salınğan. Házirgi waqıtta bul topar batıs ĞXQ koncernleri arasında besinshi orındı iyelep tur. Ol Franciyada kitap basıp shıǵarıw, atap ótetuǵın bolsaq, ulıwmalıq ádebiyatlar, mektep sabaqlıqları, ámeliy qollanbalar, tariyxıy toplamlar, jaslar ushın kitaplardı basıp shıǵarıw boyınsha monopolist esaplanadı. AShETT baspasóz hám kitap eksporti boyınsha 30 mámlekette óz filialına iye.

Franciyada barlıq túrdegi kitap basıp shıǵarıw jumıslarınıń besten bir bólegin óz qol astına alǵan bul topar tiykarınan 20 procent jurnal tipindegi basılımlardı basıp shıǵaradı.

R.Ersan toparı. Rober Erson – Franciya jurnalistikasınıń eń belgili insanlarınan esaplanadı. Erson toparınıń qol astında Parijde basıp shıǵarılatuǵın “Frans-suar” hám “Figaro”, Belgiyada shıǵatuǵın 3 gazeta, sonıń menen birge Parijde, Marsel, Lion, Tuluza hám basqa da qalalarda óz baspaxanalarına iye.

PRESS DE LA SİTE toparı (góne qala baspasózi)

Franciyada Ashetten keyin ekinshi orında turatuǵın kitap basıp shıǵarıw menen tikkeley shuǵıllanatuǵın topar bolıp tabıladı. Ol SGE (Kompani Jeneral de l’Elektrisite) tiń shirketi esaplanadı hám “Ekspress”, “Ekspress enternasonal”, “Spor” (“Sport”), “Votr arjan” (“Sizning mablaǵingiz”), “Ojurdyui” (“Búgin”), “Lir” (“Oqıw”), balalar basılımlarınan quralǵan jámi 9 reńli jurnallardı basıp shıǵaradı.

Ekspansion toparı.

Tiykarın salıwshı Jon Luy Servan Shreyber. Kóbirek ekonomikalıq baǵdardaǵı 50 atamadaǵı gazeta hám jurnallardı basıp shıǵaradı.

BAYAR-press. 1873-jılı tiykar salınğan. Kúndelikli “Krua” gazetası hám “Dokumentason katolik”, “Peleren” (“Palomnik”), “Natr ton” (“Biziń waqtımız”), “Fua d’jurdyui” (“Búgingi isenim”) hám basqa da jurnallardı basıp shıǵaradı.

Franciya radiosı

Franciyada birinshi eksperimental radioesittiriw 1908-jılı Eyfel minarasınan alıp esittirildi. Onda plastikalı muzıka berilgen edi. Esittiriwdi amerikalı oylap tabıwshı Li de Forest alıp bardı.

Francuz radioesittiriwlerin turaqlı túrde uzatıw ótken ásirdeń jigirmalanshı jılları Eyfel minarasınan alıp barıldı. 1932-jılı radioesittiriwlerdi tayarlaw ushın mámleketlik monopoliya engizildi. 1945-jıldan baslap radiostanciyalar tolıǵı menen mámleketin qaramaǵına ótip ketti. Sol waqıttaǵı Franciya Respublikası Prezidentiniń mına sózine itibar qaratıw lazım: “Oppoziciyada gazeta, al bizde bolsa radio hám televidenie bar”.

Francuz radioesittiriwleri estetikalıq dárejesi, janrlıq ráńbe-reńligi, francuz mádeniyatı hám tiline bolǵan húrmeti jaǵnan ózgeshelikke iye edi.

Franciya radio tariyxında eki baǵdarlama plastası kózge taslanadı: radioteatr hám muzıkalı radio.

1947-jılı efirge balalar hám jas óspirimler ushın arnalǵan “Muzıkalar patshalıǵında” atamasındaǵı muzıkalı esittiriwler seriyası berip barıldı. Olar radiopesa kórinisinde edi. Cıkl tıńlawshılar arasında úlken qızıǵıwshılıq payda etti, on jıldan soń oǵan jáne “Muzıkalar patshalıǵı turniri” cikli qosıldı. Bul turnirde 14 jasqa tolǵan talantlı balalar qatnastı.

Búgingi kúnge kelip Franciya radiokanalları shet elerge de óz esittiriwlerin uzatıw imkaniyatına iye bolmaqta. Radio Frans Enternasonal on jeti tilde esittiriwlerdi

efirge beredi. Ol dúnya júzinde radioesittiriwlerdiń ulıwma kólemi boyınsha 20 orındı iyelep tur.

Házir Franciyada jeke menshik radiostanciyalardıń keń rawajlanğan dáwiri esaplanadı.

Franciya televideniesi

Parijde birinshi márte texnikalıq qurallardıń járdeminde 1931-jılı kórinislerdi beriw jolğa qoyılğan. 1933-jılı tájiriyebe testudiya dúzilgen. 1935-jıldıń aprelinen baslap kúndelikli telebaǵdarlamalar translyaciya islene baslağan. 1964-jılı eki kanal, 1972-jılı 3 kanal jumıs baslağan. Eń dáslepki reńli kórsetiwler 1967-jıldıń oktyabrinen baslap efirge uzatılğan, 1968-jıldan baslap francuz televideniesi reklamalardı bere baslağan.

1984-jıl 4-noyabrden baslap francuz televideniesiniń 4-kanalı hám birinshi jeke menshik telebaǵdarlaması Kanal+ jumıs baslağan. 1986-jıldan baslap birden eki biypul jeke menshik baǵdarlamalar “5” hám M-6 kanalları jumıs baslaydı.

1987-jılı TF-1 mámleket tárepinen qarjılandırılğan birinshi telekanal esaplanadı. Franciyada jumıs alıp barıp atırğan 6 kanaldan ekewi Antenn-2 hám Frans-3 sociallıq kanal esaplanıp, mámleket qaramaǵında qaldı.

Mámlekettegi birinshi jeke menshik telekanallardan biri Kanal Plyus abonentlerdiń qarjısı esabınan jumıs islep, mámlekettiń úlken territoriyanı qamtıp alǵan. 5-kanal tiykarınan xabarlardı beriwge qánigelesken bolsa, M-6 jaslar telekanalı bolıp tabıladı.

Franciya xabar agentlikleri

Ajans Frans-Press (AFP) 1944-jılı shólkemlestirilgen hám házirgi waqıtta dúnya júziniń eń úlken xabar agentlikleriniń birinen sanaladı.

AFP siyasiy, ekonomikalıq, mádeniy, sawda-satıq hám basqa da tarawlardagı jańalıqlardı mámleket boylap hám shet ellerge altı: francuz, inglis, nemis, ispan, portugal hám arab tillerinde berip baradı. AFP nıń qarıydarları húkimetlik shólkemler menen birge gazeta hám jurnallar, radio hám telekanallar bolıp tabıladı.

AFP nıń kúndelikli tayarlağan maǵlımatlarınıń kólemi bir millionnan artıq bolıp tabıladı hám ol dúnya júzi boylap óz xabarların 2 milliardtan artıq adamǵa tarqatadı.

Óz betinshe jumıs temaları

1. Franciya mámleketine ulıwmalıq sıpatlama beriw.
2. Franciya baspasóziniń rawajlanıw basqıshların úyreniw.
3. Francuz jámiyetinde ǵalaba xabar qurallarına qatnastı úyreniw.
4. Franciya ǵalaba xabar quralları jumısların tártiplestiriwshi nızamshılıq bazanı úyrenip keliw.

GLOSSARIY

Tayanış atama	Inglis tilindegi atalıwı	Táripelew
Milliy májilis	Assemblée nationale	Franciya parlamentiniń tómengi palatası. Milliy májilis Parijde jaylasqan Burbon sarayında jumıs alıp baradı. Bul sarayda milliy májilis 1798-jılı jumıs baslaǵan.
Bastiliya	bastide	Eń dáslep Bastiliya sózi «bastida» sózi menen júritilgen. XVI ásirdeń ortalarında Bastiliya Parijdegi belgili qorǵanlardıń birinen esaplangan.

Jurnal de Savan	Journal des savans	Evropanıń eń eski ilimiy-ádebıy jurnalı. Jurnaldıń birinshi samı 1665-jılı 5-yanvarda 12 bet kóleminde broshyura tipinde jarıq kórgen.
Mond	Monde	Le Monde – dúnya. Liberal kóz-qarastaǵı keshki kúndelikli gazeta esaplanadı. Mond gazetasına Yuber Bevo-Meri 1944-jılı 19-dekabrde tiykar saladı.
Figaro	Figaro	Kúndelikli francuz gazetası. 1826-jılı tiykar salınǵan. Gazetanıń ataması Bomarsheninıń «Figaronıń úyleniwi» pe-sası bas qaharmanı Figaronıń húrmetine qoyılǵan.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Franciya dúzilisi jaǵınan qanday mámleket?
2. Franciyada baspasóz qashannan baslap jumıs alıp bara basladı?
3. Franciya baspasóziniń tipologiyalıq ózgesheligi qanday?
4. Franciya radio hám telekanallarınıń tematikalıq baǵdarları qanday?

Temaǵa baylanisli test sorawları

1. Franciya parlamentiniń joqarı palatası ne dep ataladı?

- *A. Senat
- V. Milliy májilis
- S. Assambleya
- D. Joqarı palata
- E. Franciya májilisi

2. Parijde birinshi tipografiya neshinshi jılı payda boladı?

A. 1256

V. 1423

*S. 1445

D. 1470

E. 1332

3. Birinshi jurnal tipindegi basılıım ne dep atalgan?

A. «Figaro»

V. «Jurnal de mil»

*S. «Jurnal de savan»

D. «Mond»

E. «Ekspanson»

4. “Mond” basılıımı qaysı basılıımlar toparına kiredi?

A. Qanıgelesken basılıımlar toparı

*V. Ulıwmalıq hám siyasiy xabarlar baspasózi

S. Ekonomikalıq basılıımlar

D. Hújjetli hám statistikalıq maǵlıwmatlardı basıp shıǵaratuǵın basılıımlar toparı

E. Jeke menshik basılıımlar toparı

5. Franciyada birinshi eksperimental radioesittiriw 1908-jılı qaysı jerden alıp esittirilgen edi?

A. Luvr muzeyi

*V. Efel minarası

S. Elisey maydanı

D. Bastiliya qorǵanı

E. Patsha sarayı

6. Franciyada neshinshi jıldan baslap radio tolıǵı menen mámleket qaramaǵına ótkerilgen?

A. 1945

V. 1944

S. 1978

D. 1943

E. 1942

7. Neshinshi jılı Franciyada tájiriybe telestudiya jumis basladı?

A. 1930

*V. 1933

S. 1932

D. 1931

E. 1945

8. Franciyada eń dáslepki neshinshi jılı reńli kórsetiwler efirge berile baslağan?

*A. 1967

V. 1978

S. 1966

D. 1956

E. 1946

ROSSIYA JURNALISTIKASINIŇ RAWAJLANIW BASQISHLARI

Jobası:

1. Rossiya Federaciyası haqqında táripleme
2. Rossiyada baspasózdiń payda bolıwı
3. Zamanagóy Rossiya baspasózi
4. Rossiya baspasóziniń tipologiyalıq ózgeshelikleri
5. Rossiya radiosi tariyxı
6. Zamanagóy Rossiya radiosi
7. Rossiyada televidenieniń payda bolıwı
8. Zamanagóy Rossiya telekanalları
9. Rossiya telekanallarınıń tipologiyalıq ózgeshelikleri

Rossiya Federaciyası haqqında táripleme

Rossiya Federaciyasınıń suvereniteti haqqında deklaraciya 1990-jılı 12-iyunde qabıl etiledi hám 1991-jılı 25-dekabrde RSFSR ataması Rossiya Federaciyası dep atala baslaydı.

Al tariyxta bolsa, yaǵnıy X-XV ásirlerde házirgi Rossiya Federaciyasınıń aymaqları «Rus», «Rus jerleri» dep atalǵan. XV ásirden baslap Moskva mámleketi hám Moskovıya dep atalǵan, al XVI ásirden baslap bolsa Rossiya dep atala baslaǵan. 1721-jılı bolsa mámleket rásmiy túrde Rossiya imperiyası degen atama aladı.

Rossiya Federaciyası subektlerge bólinedi. Búgingi kúni olardıń sanı 83 (aldın 89 bolǵan). Qırım Rossiyaǵa qosılǵannan soń subektlerdiń sanı 85 bolǵan (Qırım Respublikası hám federal statusqa iye Sevastopol qalası).

Mámleket basqarıwı aralas, prezidentlik-parlamentlik esaplanadı. Mámleket basshısı Prezident. Joqarı nızam

shıǵarıwshı organı – Federal májilis. Parlamenttń joǵarı palatası – Federaciyalar Keńesi, al tómengi palatası Mámleketlik Duma dep ataladı.

2017-jıl 1-yanvar maǵlıwmatına qaraǵanda (Federal mámleketlik statistika xızmeti maǵlıwmatı) Rossiya Federaciyası xalqı 146.8 million adamdı quraydı. Xalıqtıń 81 procenti orıslar. Bunnan tısqarı mámlekette 180 den aslam millet wákilleri jasaydı.

Rossiyada baspasózdiń payda bolıwı

Rossiyada birinshi gazetaǵa 1710-jılı Patsha Petr I tiykar salǵan. Gazetanıń ataması «Vedomosti» bolǵan.

Birinshi reklama agentlikleri XIX ásirde jumıs alıp bara baslaǵan. Birinshi agentliktiń baslıǵı Metcel bolǵan, ol mına pikirdi bildirgen edi: «Reklama – sawda-satıqtı háreketke keltiredi».

Rossiyada XIX ásirdeń baslarınan baslap jańa gazetalar payda bola baslaǵan. Máselen, paytaxt gazetalarınan «Sankt-Peterburgskie kommercheskie vedomosti» (1802), «Severnaya pochta» (1809), «Senatskie vedomosti» (1809), «Geniy vremeni» (1807), «Severnaya pchela» (1825), «Kommercheskaya gazeta» (1825) hám «Zemledelcheskaya gazeta» (1834).

XIX ásirde Rossiyanıń jámiyetlik-siyasiy turmısında ǵalaba xabar qurallarınıń rawajlanıwına tásir etetuǵın bir qatar waqıyalar júz beredi. Bul dáwirde jurnalistika tek ǵana tariyxtı jazıp barıwshı jılnamashı emes, al jámiyetlik-siyasiy ózgerislerdiń aktiv qatnasıwshısına aylanadı. 1812-jılı bolıp ótken Watandarlıq urıs xalıqtıń sana-sezimin ózgerтип jiberdi hám sol dáwirde bolıp atırǵan sociallıq-siyasiy máselelerge degen itibardı kúsheytti. Bunnan tısqarı 1825-jılı 25-dekabrde Senat maydanında bolıp ótken kóterilis jámiyette bóliniwlerge alıp keldi. Mine usı eki waqıya jámiyetlik-siyasiy sana hám progres-

siv baspasózdiń rawajlanıwına xızmet etti.

XX ásirdiń baslarında mámleketlik rásmiy basılımlardıń poziciyası bekkemlene basladı. «Pravitelstvenniy vestnik», «Senatskie vedomosti», «Moskovskie vedomosti», «Sankt-Peterburgskie vedomosti», «Grajdanin» hám basqa da gazetalar jırıq kórdi. Olardıń birazı mámleket tárepinen subsidiya alǵan edi⁴.

1905-1907-jılları gazeta hám jurnallardıń sanı 3300 di quradı. Siyasiy partiyalardıń óz gazetaları payda bola basladı⁵.

Zamanagóy Rossiya baspasózi

Búgingi kúni Rossiya gazetaları hár tárepleme rawajlanǵan hám ǵalaba xabar quralları sistemasında óz ornına iye bolıp barmaqta. Rossiya gazetaları arasınan eń tirajı kóp gazetalar sıpatında tómendegiler atap ótilmekte:

Siyasat hám ekonomika haqqında gazetalar

«Izvestiya» gazetasına 1917-jıldıń mart ayında tiykar salınǵan. Sol waqıttan baslap háptesine 5 márte shıǵıp kelmekte, búgingi kúndegi tirajı 150 000 dana. Gazetada shet el hám mámlekette bolıp atırǵan jańalıqlar menen birge ekonomika, finans, analitiklerdiń pikirleri, sport hám mádeniyat tarawı jańalıqları óz sáwleleniwin tabadı.

«Kommersant» gazetasınıń tirajı 120-130 mıń dana. «Vedomosti» gazetası da isbilermenler ushın arnalǵan gazetalar reytinginde joqarı kórsetkishke iye bolǵan gazetalardan esaplanadı. Gazetaǵa 1999-jılı tiykar salınǵan, tirajı 75 mıń dana.

Massalıq gazetalar

«Komsomolskaya pravda» gazetasına 1925-jılı tiykar salınǵan, háptesine 6 márte shıǵadı. Gazeta partiya

⁴ Суворин А.С. Дневник. - М., 1992. С. 203..

⁵ Дубин Б., Рейтблат А. Государственная информация и массовая коммуникация. // Отечественные записки. - 2003. - № 4.).

organı sıpatında jumıs baslağan, lekin keyingi jılları óz baǵdarın ózgertti. 2000-jılı eń iri Rossiya tabloidi dep tın alınan.

«Argumentı i faktı» gazetası 1978-jıldan baslap shıǵa baslağan. Gazeta 1990-jılı «Ginnesler Rekordı» kitabına eń oqımısly gazeta sıpatında kirgen (100 million oqıwshı hám 33.5 million tirajı menen). Gazeta bir qatar temalar menen birge oqıwshılar ushın qızıqlı bolǵan «Dacha», «Zdorove», «Turizm», «Avto» rubrikalarına da iye.

«Moskovskiy komsomolec» gazetasında 1977-jılı tiykar salınan. Búgingi kúni gazeta 700 tiraj benen shıǵıptur.

Zamanagóy jurnalistikada basılımlardı tipologiyalıq jaqtan bólip karap úyreniw principi ilimpazlardın arasında keń tarqalǵan. Asirese rossiyalı ilimpazlar basılımlardıń tipologiyalıq bóliniwı máselesin hár tárepleme úyrenen. Tórende biz Zasurskiydiń basılımlardı tipologiyalıq bóliw principine itibar qaratamız:

Ulıwma Rossiya gazetaları. Bul gazetalar tolıq mámleket boylap tarqaladı. Gazetalardıń eń úlken klassı jámiyetlik-siyasiy hám universal tematikaǵa iye (hámme ushın, hámme narse haqqında) menen atap kórsetilgen.

Regionallıq basılımlar. Bul gazetalar toparına Rossiya Federaciyası quramındaǵı respublikalar (Tatarstan), wálayatlıq, úlke, qala hám rayon gazetaları kiredi.

Milliy regionlar basılımları. Bul basılımlar milletler aralıq qatnasıqtıń bekkemleniwine úles qosadı. Gazetalar hár subekt ushın mámleketlik tili bolǵan tilde basıp shıǵarıladı.

Isbilermenler basılıwı. Tiykargı funkciyası isenimli informaciya deregi bolıp xızmet etiw. Onıń túrleri: universal, qanıgelesken, tar kólemde qanıgelesken, professionallıq, anıq baǵdar alǵan.

Reklamalıq baspasóz. Reklama basılımlarınıń payda bolıwı nátiyjesinde 3 topardaǵı gazeta hám jurnallar qalıp-

lesti: jeke biypul reklamalar gazetası, reklamalı-informaciyalıq basılımlar, biypul hám pullı tarqatılátuǵın gazetalar.

Agrar baspasóz. Mámlekette bir awıllıq jerler puqaralarına arnalǵan qanıgelesken basılımlar bar. Jeke topar sıpatında fermerler ushın arnalǵan basılımlardı atap ótiwge boladı.

Ekologiyalıq basılımlar. Bul baǵdardaǵı gazetalar tiykarınan ekologiyalıq mashqalalar, ekologiyalıq tálim, mádeniyat hám basqalardı sáwlelendiredi.

Diniy basılımlar. Bul toparǵa xristian dini menen birge Rossiyadaǵı dinler islam, buddizm, iudaizm hám basqa da dinge iseniwshiler ushın arnap shıǵarılátuǵın basılımlardı atap ótiwimizge boladı.

Rossiya radiosı tariyxı

Rossiya radiosı bay hám uzaq tariyxqa iye. Rossiyada radioesittiriwler qashannan baslap efirge berile basladı degen sorawǵa juwap boyınsha bir qansha pikirler bar. Birinshi keń xalıq massasına tiykarlanǵan radioesittiriwlerdi, yaǵnıy verbal xarakterdegi baǵdarlamalardı atap ótiwge boladı. Bul esittiriwler 1921-jılı 22-iyunde efirge berile basladı.

Rossiya radiosınıń rawajlanıwı burınǵı awqam dáwiri menen tikkeley baylanıslı esaplanadı. Dáslepki jılları jergilikli basılımlar ushın maǵlıwmatlar deregi sıpatında «Radiovestnik ROSTA» esaplanǵan. Onıń quramında hár qıylı informaciyalar, operativ xabarlardan baslap, feletonlarǵa shekem berip barılǵan.

Eksperimental massalıq esittiriw kórkem-ádebiy esittiriwler, yaǵnıy radiokoncertler menen baslanǵan. Mámlekette birinshi radiokoncert 1922-jılı 17-sentyabrde Oraylıq telefon stanciyası arqalı efirge atqarıwshı N.A.Obuxov, fleytist A.I.Larina hám skripaya B.O.Sibordin atqarıwında berildi.

1928-jılı radio boyınsha jumısshı-krestyanlardın universiteti ashıladı. Jumısshılar radiouniversiteti oris tili, matematika, jámiyettanıw, administrativ-xojalıq jumısların alıp barıwdı úyretip bardı.

1931-jılı Narkompochtelde Ulıwma awqamlıq radioesittiriw komiteti dúziledi. 1932-jılı respublika hám wálayatlarda 12 jergilikli radiokomitetler dúziledi. Radioesittiriwlerdiń jańa forma hám janrları payda boladı.

1943-jılǵa kelip radionıń rawajlanıw baǵıtı tez pát penen rawajlana baslaydı. Uris jıllarında tılda hám oris zonalarında radiotranslyaciya uzelleri qalıplesti. Olar millionlaǵan adamlardıń radioesittiriwlerdi tınlawı hám fronttaǵı eń sońǵı ózgerislerdi bilip barıwına imkaniyat jaratıp berdi.

«Sońǵı jańalıqlar»dın birinshi urısqa arnalǵan sanı fashistlerdiń mámleketke basıp kirgeni haqqındaǵı húkmet xabarınan 45 minuttan soń efirge berildi.

1960-jılı 1-oktyabrde ulıwma awqamlıq radioesittiriwler kún boyı rejimine ótti. 1961-jılı radioesittiriwler waqtı sutkasına 78 saatqa jetti.

Demek, ótken ásirdeń 60-jıllarına kelip radioesittiriwler burınǵı awqam territoriyasın tolıǵı menen qamtıp aldı. Esittiriwler 60 tan artıq awqam xalıqları tilinde hám 70 ten artıq shet el mámleketleri tilinde berile basladı.

Zamanagóy Rossiya radiosı

Zamangóy Rossiyada mámleketlik radiokanallar túsinigi bir qatar ózgerislerge ushıradı. 1990-jılı «Radio Ros-sii» radiosı shólkemlestirildi. «Radio Rossii» kanalı kún dawamında beriletuǵın mámleketlik radiokanalǵa aylandı.

1995-jılı «Ostankino» Rossiya teleradiokompaniyası dúziledi. Onıń quramın «Radio - 1», «Mayak», «Yunost», «Orfey» radiokanalları kirgen.

Búgingi kúni FM diapazonındaǵı radiokanallar da jumıs alıp barmaqta. Olardıń qatarına «Russkoe radio», «Evropa plyus», «Maksimum», «Avtoradio», «Exo Moskvı»lardı kirgiziwimizge boladı.

Rossiya radiokanalların bir qatar faktorları arqalı ti-pologiyalıq tárepten bólip qarawǵa boladı. Auditoriyanı qamtıp alıwı boyınsha:

Uhwma milliy yaki oraylıq radiostanciyalar. Bul kanallardıń esittiriwlerin tolıq Rossiya boylap qabıl ete-di. Olardıń qatarına mámleketlik radiostanciyalar («Radio Rossii», «Mayak») hám kommerciyalıq kanallar («Russkoe radio», «Evropa plyus») kiredi.

Regionallıq. Regionallıq kanallar regionlar hám úlken qalalarda esittiriwlerin alıp baradı.

Lokallıq. Tar kólemdegi auditoriyanı qamtıp alatuǵın jergilikli radiostanciyalar.

Radiokanallar tematikalıq hám informaciyalıq, funk-cionallıq xarakteri boyınsha tipologiyalıq jaqtan bólinedi:

1. **Universal tiptegi radiostanciyalar.** Bul radios-tanciyalardıń baǵdarlamasına keń kólemli informaciyalar, analitikalıq, jámiyetlik-siyasiy, ilimiy, mádeniy, muzıkalı, bilim beriwshi, auditoriyaga quwanış úlesiwshi baǵdar-lamaları kiredi.

2. **Informaciyalıq radiostanciyalar.** Bul radiostanci-yalardıń baslı komponenti jańalıq esaplanadı, jańalıq in-tensiv rejimde, operativ, kommetariy, intervyu, sholıwlar menen birge berip barıladı.

3. **Muzıkalı, informaciyalı-muzıkalı, muzıkalı-oyın-zawıqqa baǵdar alǵan radiostanciyalar.** Olardıń qatarı-na («Evropa +», «Russkoe Radio») kiredi.

4. **Qánigelesken stanciyalar.** Anıq bir tematika sheńberinde hám anıq bir auditoriyaga tiykarlanıp jumıs alıp baradı («Avtoradio», Yumor).

5. **Diniy stanciyalar** («Radonej», «Radio Alef», «Ra-dio Krishnaloka», radiostanciya «Sofiya», radio «Teos»).

6. Global tarmaqta jumıs alıp baratúgın radio-kanallar. (Real Audio) («Radio Rossii», «Mayak», «Russkoe radio», «Serebryanniy dojd», «Exo Moskva», «Stanciya 2000»).

Rossiyada televideniениń payda bolıwı

1930-jılı Moskvada jaylasqan ulıwma awqamlıq elektrotexnika institutınıń televidenie laboratoriyasında radio tolqınlar arqalı kórinislerdi mexanikalıq usıl da beriw sisteması oylap tabıldı. 1931-jılı 29-aprel kúni laboratoriya birinshi tájiriybelerin alıp bardı. Birinshi kórsetiw jansız edi.

1934-jılı dawıslı televidenie payda boldı. 1934-jılı 15-noyabrde birinshi telekórsetiw efirge beriledi. Saat 24:00 de awqam xalıq artisti İvan Moskvın Chexovtıń “Zloushlennik” gúrrińin oqıp esittiredi. Kórsetiw 25 minut dawam etedi hám bunı xalıq jaqsı qabıl etedi.

30-jıllardıń aqırlarında televidenie elektronlasadı. 1938-jıldıń mart ayında Shablovka radiostanciyasınıń bazasında birinshi teleoray qırıldı. Teleoray tárepinen 1939-jıldan baslap turaqlı kórsetiwler alıp berile baslaydı.

1948-jıldan baslap studiyadan tısqarında kórsetiwler alıp barıla basladı. 1949-jılı futbol oyınan translyaciya alıp kórsetildi. Usı jıldan baslap «KVN» televizorı islep shıǵarıla baslaǵan edi.

1951-jılı Moskva teleorayı bazasında Televidenie Oraylıq studiyası jumıs basladı. Birinshi redakciyalar payda boldı. Olar: ádebiy-dramalıq kórsetiwler, muzikalı hám balalar ushın arnalǵan kórsetiwler. Jámiyetlik-siyasiy kórsetiwler menen birge jańa janrlar, telejurnal, reportaj, teleocherkler efirge berile basladı.

Zamanagóy Rossiya telekanalları

Birinshi kanal

Búgingi kúni Birinshi kanal mámlekettegi eń úlken telekanal bolıwı menen birge (mámlekettiń 98 procenti jasaytuǵın territoriyada Birinshi kanal kórsetiwlerin qabıl etedi) xalıqtıń arasında tanılǵan telekanal esaplanadı. «Rossiya jámiyetlik televideniesi» JAJ tárepinen 1994-jılı tiykar salınǵan.

2003-jılı «Gellap-Media» tárepinen alıp barılǵan sociallıq sorawnamanıń nátiyjesi kórsetiwinshe Birinshi kanaldıń kórsetiwlerin ulıwma Rossiya teletamashagóyleriniń 25 procenti kóretuǵını belgili bolǵan.

Birinshi kanal «Rossiya» telekanalı menen birge awıllıq jerler hám kishi qalalardıń auditoriyası arasındá úlken reytingke iye. Sebebi eki kanaldıń tolqınları basqa telekanallar jetip bara almaytuǵın ayaqlarǵa da tarqaladı.

Birinshi kanal ózine tán bolǵan, burınnan-sońǵı kóp sanlı teletamashagóylerdiń itibarın tartıp kiyatırǵan kórsetiwlerine iye. Olardan «Pole chudes», «Vremya», «KVN» hám taǵı basqalar.

«Rossiya» kanalı.

«Rossiya» telekanalı tolıǵı menen Rossiya territoriyasın qamtıp aladı. Onıń potencial auditoriyası Rossiya xalqınıń 98,5 procentin quraydı. Kanalǵa 1991-jılı may ayında tiykar salınǵan.

Telekanal informaciyalıq kórsetiwler, kóp seriyalı telefilmder, tok-shou, televiktoralardı translyaciya etiw, kórkem hám hújjetli filmder, sport jarısların alıp beriw menen auditoriyanıń itibarına ilinip kelmekte.

Bul kanaldaǵı belgili kórsetiwler, «Spokoynoy nochi, malishi!», «Vesti» kórsetiw, «Anshlag» yumor-satıralıq kórsetiwleri menen birge Rossiya serialların berip baradı.

«NTV» telekompaniyası

NTV telekanalı 1993-jılı oktyabrde shólkemlestirilgenen baslap federal statusqa iye jeke-menshik telekanal esaplanadı. Rossiyadağı úshinshi telekanal, ol mámlekettiń 81 procent xalqın qamtıp alǵan.

NTV informaciyalıq kórsetiwlerdiń jańa standartın islep shıqtı, kórsetiwlerinde kóz-qaraslardıń erkinligi, waqıyalardı obektiv sáwlelendirip beriw menen basqa telekanallardan ózgeshelikke iye bolıp tabıladı.

NTV nıń belgili kórsetiwleri: jańalıqlar kórsetiwı «Segodnya», analitikalıq kórsetiwleri «Strana i mir», «Namedni», «Lichnyy vzglyad», tematikalıq tok-shouları «Svoboda slova», «Princip domino».

NTV telekanalınıń baslı akcioneri Gazprom kompaniyası esaplanadı. NTV mámleketlik telekanallardan bir qansha ózgesheliklerge iye. Kópshilik jaǵdaylarda ġárezsiz bolǵan kóz-qaraslardı alıp shıǵa aladı.

Rossiya telekanallarınıń tipologiyalıq ózgeshelikleri

Zamanagóy Rossiya telekanalların bir qatar tipologiyalıq baǵdarlar boyınsha úyreniwge boladı.

1. Translyaciya usılı boyınsha:

- efirli
- sputnikli
- kabelli

2. Jumısı boyınsha

- kórsetiw alıp barıwshı;
- baǵdarlamalardı dúziwshı;
- distribyuterler

3. Shólkemlestiriliwi boyınsha

- eski struktura tiykarında (VID, ATV)
- jańa dúzilgen struktura boyınsha

4. Auditoriyanı qamtıp alıwı boyınsha

- Ulıwma rossiyalıq

- Mámleketler aralıq
- Jergilikli
- 5. Teletolqınlardı jetkerip beriw usılı boyınsha
 - ulıwma milliy (Birinshi hám Rossiya kanalları)
 - tarmaqlı (STS, TNT)
 - jergilikli (TV Gorod)
- 6. Kórsetiwleriniń qánigelesiwi boyınsha:
 - ulıwmalıq (VID)
 - qánigelesken (Sport, 7 TV)
- 7. Menshik iyesi boyınsha:
 - mámleketlik (Kultura)
 - mámleketlik emes.
- 8. Auditoriyalıq principi boyınsha (balalar, jaslar, hayal-qızlar, napaqa jasındaǵılar ushın)
- 9. Shólkemlestiriwshisi boyınsha: bul mer yaki dóreti-wshilik awqamlar bolıwı múmkin.
- 10. Milliy ózgesheligi boyınsha: milliy toparlar ushın baǵdarlamalar.

Óz betinshe jumıs temaları

1. Rossiya mámleketine táripleme beriw.
2. Rossiyada baspasózdiń rawajlanıwına tásir etken faktorlar.
3. Rossiya gazetalarınń tipologiyalıq ózgesheliklerin hár tárepleme úyreniw.
4. Rossiya radiosı tariyxı haqqında ne bilesiz.
5. Zamanagóy Rossiya televideniesine táripleme beriw

GLOSSARIY

Tayanış atama	Inglis tilindegi atalıwı	Táriplew
Senat maydanı	Senate square	Cankt-Peterburtın eń oraylıq maydanlarınń biri. Senat maydanı ataması bul jerde 1763-jılı hókümet shólkemi Senatnń jaylastırılǵannan baslap atala baslaǵan.
Izvestiya	News	«Izvestiya» gazetasına 1917-jıldn mart ayında tiykar salınǵan. Sol waqıttan baslap háptesine 5 márte shıǵıp kelmekte, búgingi kúndegi tirajı 150 000 dana.
Capalı baspasóz	quality press	Xalıqtń sawatlı qatlamına arnalǵan basılımlar. Bul gazetalarda tiykarınan analitikalıq janrdagı materiallar basım bolıp keledi.
Regionallıq baspasóz	Regional press	Bul regionlar, wálayat, milliy respublikalar, qala hám rayonlarda basıp shıǵarılatuǵın baspasóz esaplanadı
İsbilermenler basılımı	business press	Bul basılımlar tiykarınan isbilermenler ushın áhmiyetli bolǵan informaciyalardı basıp shıǵaratuǵın basılımlar bolıp tabıladı.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Rossiyada dáslepki gazetar qashannan baslap shıǵa baslaǵan?
2. Ekologiyalıq basılımlardıń tematikalıq baǵdarları qanday?
3. Rossiya radiokanalları qanday tipologiyalıq toparlarǵa bólinedi?
4. Rossiyanıń iri telekanalları?
5. Rossiya telekanallarının tipologiyalıq baǵdarları qanday?

Temağa baylanışlı test sorawları

1. Rossiya parlamentiniń tómengi palatası ne dep ataladı?

- A. Duma
- V. Federal keńes
- S. Májilisler keńesi
- D. Rada
- E. Kongress

2. Rossiya federaciyası quramına kirgen eń sońğı Respublika?

- A. Dağıstan
- V. Tatarstan
- *S. Qırım
- D. Sheshenstan
- E. Bashqortstan

3. Rossiyada eń birinshi shıqqan gazeta?

- A. “Moskovskie vedomosti”
- V. “Rossiyskie vedomosti”
- S. “Vedomosti”
- D. “İzvestiya”
- E. “AiF”

4. «Izvestiya» gazetası neshinshi jıldan baslap shıǵa baslaǵan?

- *A. 1917
- V. 1923
- S. 1912
- D. 1916
- E. 1920

5. Ózbekstan kóleminde tarqatılatuǵın Rossiya basılımları?

- A. «Trud», «Izvestiya»
- V. «Trud», «Komsomolskaya pravda»
- *S. “AiF”, “Mir novostey”
- D. “Mir novostey”, “Trud”

E. "Sport ekspress", "Pravda"

6. Rossiya xabar agentligi

A. Nosta

*V. Itar-Tass

S. Reyter

D. BBC

E. Turkistan

7. Rossiyanın en oqımışlı basılımlı sıpatında «Ginnesler Rekordlar» kitabına kirgen gazeta?

A. «AiF»

V. «Moskovskiy komsomolec»

S. «Pravda»

D. «Vedomosti»

E. «Trud»

8. Rossiya radiosı arqalı ekinshi dünya jüzilik urıs dáwirinde en soǵı jańalıqlardı kim oqıp esittirgen?

*A. Levitan

V. Klimov

S. Nemov

D. Molotov

E. Ivanov

9. Rossiyanın ulıwma milliy radiostanciyaları?

*A. «Radio Rossii», «Mayak»

V. «Avtoradio», «Exo Moskva»,

S. «Russkoe radio», «Nashe radio»

D. «Melodiya», «Radio Modern»

E. «Evropa Plyus», «Exo Moskva»

10. Tar kólemdegi auditorıyanı qamtıp alatuǵın jer-gilikli radiostanciyalar?

A. Jergilikli

*V. Lokallıq

S. Regionallıq

D. Qalalıq

E. Awillıq

11. Moskvadağı birinshi teleoray?

- A. Ostankino
- V. Rossiya
- S. Shablovka
- D. Antonovka
- E. Dmitrievka

12. Rossiyaadağı birinshi jámiyetlik telekanal?

- A. Rossiya
- V. NTV
- S. STS
- D. Ren TV
- *E. Birinshi kanal

13. «Pole chudes» qaysı telekanaldıń kórsetiwi?

- A. Rossiya
- V. NTV
- S. Birinshi kanal (ORT)
- D. TV 3
- E. TVC

14. «Segodnya» qaysı telekanaldıń informaciyalıq kórsetiwi?

- *A. NTV
- V. STS
- S. TVC
- D. Birinshi kanal
- E. Rossiya

QITAY JURNALISTIKASININ RAWAJLANIW BASQISHLARI

Jobası:

1. Qıtay mámleketine táripleme
2. Qıtayda baspasózdiń dáslepki kórinisleri
3. XX ásir Qıtay baspasózi
4. Zamanagóy Qıtay baspasózi
5. Qıtay radiosı
6. Qıtay televideniesi
7. Qıtay xabar agentlikleri
8. Qıtayda internet jurnalistikasınıń rawajlanıwı

Qıtay mámleketine táripleme

Qıtay tereń tariyxqa iye mámleketlerdiń birinen esaplanadı. Qıtay Shumer, Egipet civilizaciyası menen bir qatarda turadı hám búgingi kúnge shekem rawajlanıwın dawam etpekte.

Búgingi kúni Qıtayda 1 milliard 385 million 350 mın xalıq jasaydı. İyelep turǵan territoriyası boyınsha Rossiya, Kanadadan keyingi úshinshi orında turadı.

1949-jılı 1-oktyabrde Qıtay Xalıq Respublikası dep tán alındı. Qıtayda 55 ten artıq millet wákilleri jasaydı. Lekin bul millet wákilleri ulıwma xalıqtıń tek ǵana 8.49 procentin ǵana quraydı. Xalıqtıń basım kópshiligin qıtaylar quraydı, olar ózlerin «xan» (91.51%) dep ataydı.

Qıtayda bir qatar dinler ómir súrip kelmekte. Dúnya júzindegi tiykarǵı dinler esaplangan buddizm, islam, xristian dini menen birge az sanlı millet wákilleri óz dinlerine sıynadı. Xuey, uyır, qazaq, qırǵız, tatar, ózbek, tájik, dunsyan, salarlar islam dinine sıynadı. Tibetliler, mońgol-

lar, tailar lamaizme sıynadı (buddizmniń bir tarmaǵı). Lekin kópshilik xalıq dástúriy qıtay dini bolǵan – daosizmge sıynadı.

Qıtayda baspasózdiń dáslepki kórinisleri

Qıtay xalqınıń jańalıqlarǵa bolǵan talapların qanaatlandıruw eski dáwirlerge barıp taqaladı. VIII ásirde baslap birinshi gazeta «Di Bao» shıǵa baslaǵan degen tariyxıy maǵlıwmatlar bar. Onda tiykarınan imperator pármaları hám mámleket ushın áhmiyetli bolǵan jańalıqlar óz sáwleleniwini tapqan. Qıtaydaǵı dáslepki zamanagóy gazeta Makaoda 1822-jılı «Qıtay hárresi» ataması menen shıǵa baslaǵan. Birinshi qıtay tilindegi zamanagóy gazeta Singapurda 1815-jılı shıqqan hám «Qıtaydıń aylıq jurnalı» dep atalǵan. Qıtay territoriyasında qıtay tilindegi birinshi gazeta 1833-jılı «Shıǵıs-Batıs aylıq jurnalı» ataması menen basıp shıǵarılǵan.

1949-jıldıń oktyabr ayında Qıtay Xalıq Respublikasınıń shólkemlestiriliwi menen Qıtay jurnalistikası hám ǵalaba xabar quralları sisteması tıp-tiykarınan jańadan qalıptestirilgen. Ǵalaba xabar quralları tarawındaǵı sociallıq-siyasiy qalıptesiw birinshi gezekte «mámleket máplerin jeke máplerge muwapıqlastırıw» siyasatınıń payda bolıwına hám bunıń nátiyjesinde mámleket hám jeke menshik basılımlar, radio hám telekanallardıń shólkemlestiriliwine tiykarı jaratıldı.

Qıtay baspasózinde XX ásirde birinshi yarımında awır ekonomikalıq daǵdarıs bolǵanlıǵın kóriwimizge boladı. Mámlekette kommunistlik partiya húkimet basına shıqtı. Nátiyjede mámlekette basıp shıǵarılatuǵın kópshilik gazetalar usı ideya tiykarında jumıs alıp bardı.

XX ásir Qıtay baspasózi. Ótken ásirde birinshi yarımında mámlekette awır ekonomikalıq daǵdarıs júz berdi. Bul qubılıs baspasózge de keri tásir etti. Lekin

jańalıqqa, rawajlanıwǵa umtılıwshı xalıq bul jaǵdaydan da mártlik penen shıǵıp ketti.

Baspasózdiń eń jetekshi basılımlarınıń biri «Renmin ribao» (Jenmin jibao) gazetasına 1946-jılı 15-mayda Xandan qalasında tiykar salındı. 1948-jılı iyun ayınan baslap gazeta Shiczyanchjuane qalasındaǵı baspaxanada jańa kol-ligrafiyalıq háripler menen basıp shıǵarıla basladı. 1949-jılı redakciya mámleket paytaxtı Pekinge kóshirip alıp kelindi. Dáslepki waqıtları tórt, altı bet kóleminde shıqqan gazetanıń tirajı 90 mıń nusqada bolǵan. 1955-jılı segiz betlik gazetanıń tirajı 700 mıńǵa jetken. «Jenmin jibao» gazetasınıń tirajı 80-jıllarǵa kelip 5 million nusqaǵa jetken. 1982-jıldan baslap inglis tilindegi nusqası San-Franciskoda 300 mıń nusqada basıp shıǵarıla baslaǵan, bunnan tısqarı 122 mámlekette tarqatılǵan.

Bul dáwirlerde Qıtay gazetaları: amerikalı qánigelerdiń pikirinshe, salmaǵı jaǵınan AQShtıń «Nyu-York Tayms», «Vashington post», Angliyanıń «Tayms», Germaniyanıń «Velt», Franciyanıń «Mond» gazetaları menen teńlesken.

1945-1950-jılları shólkemlestirilgen «Shishi Shouce» xalıqaralıq siyasiy tematikanı sáwlelendiriwshi jurnal xalıq arasında ǵalabalasıp ketken.

Zamanagóy Qıtay baspasózi. Házirgi waqıtta Qıtayda eń belgili hám ǵalabalasqan basılımlar qatarına tómendeğilerdi kirgiziwge boladı:

«Jenmin jibao» («Xalıq gazetası») 1946-jılı 15-mayda Xeybey provinciyasınıń Xandan qalasında XKP Oraylıq komitetiniń basılımlı sıpatıda basıp shıǵarılǵan. Búgingi kúni bir-birinen ózgeshelikke iye kúndelikli basılımlına iye bul gazeta Qıtaydaǵı Shiczyanchjuannan tısqarı San-Franciskoda da basıp shıǵarıladı hám dúnyanıń 122 mámleketine tarqatıladı. Onıń bir nusqası qıtaylılar ushın mólsherlengen bolsa (5 million nusqası), 300 nusqası shet el auditoriyası ushın mólsherlep basıp shıǵarıladı.

“Venxuey bao” (Mádeniyat gazetasi). 1938-jıldın yanvarında Shanxayda tiykar salınğan Ulıwma milliy gazeta, tirajı 1 million 300 mın dana. Ulıwma tirajınıń tórtten bir bólegi Qıtaydın basqa da qalaları hám shet ellerge tarqatıladı. Gazeta AQSh, Kanada, Yaponiya, Tayland, Meksika hám basqa da mámleketlerde óz xabarshılarına iye. Gazeta qosımsha nusqaları boyınsha Qıtayda birinshi orında turadı. Házirgi waqıtta 14 qosımsha nusqasına iye.

Joqarıdağılar menen birge Qıtayda belgili gazetalar dıń qatarına “Guangmin jibao” (Qıtay demokratiyalıq ligası Oraylıq komitetiniń gazetasi, tirajı 1.5 millionnan artıq). «Gunjen jibao» (Ulıwma Qıtay kásiplik awqamları federaciyası Atqarıw komitetiniń basılı mı, tirajı 1.8 million dana). “Chjungo cinyan bao” (Qıtay jasları gazetasi) Pekinde háptesine 3 márte 3.1 million nusqada basıp shıǵarıladı.

Házirgi waqıtta Qıtayda 305 túrdegi hár qıylı kórinistegi jurnallar basıp shıǵarıladı, olardıń 106 sı mámleketlik basılımlar esaplanadı. Jaslar ushın baǵdar alǵan jurnal «Chjungo cinyan» (Qıtay jasları), mádeniyat hám ádebiyat tarawı xızmetkerleri associaciyasınıń «Jenmin venxue» (Xalıq mádeniyatı) atamasındaǵı jurnal Pekinde 1 millionnan artıq nusqada basıp shıǵarıladı. Hayal-qızlar demokratiyalıq federaciyasınıń «Sin Chjungo funyuy» (Jańa Qıtay hayal-qızları) basıp shıǵarıladı.

Qıtay radiosi

Qıtayda turaqlı túrde radioesittiriwler 1945-jıldan baslap efirge uzatıla basladı. 1949-jılı Qıtay Xalıq Respublikası shólkemlestirilgennen soń Oraylıq xalıq húkimetine boysınatuǵın radioesittiriwler Oraylıq basqarması jumıs basladı. 1950-jılı 14-aprelde Jurnalistika boyınsha oraylıq basqarma tárepinen «Zamanagóy radioesittiriw tarmaǵın shólkemlestiriw hám rawajlandırıw» koncepciyası payda boldı.

Radioesittiriwlerdiń payda bolıwı radiopriemnik operatorlarınıń qáılesiwine tiykar jarattı. Radio qabıllawshı operatorlar jańalıqlardı, húkimet qararları hám basqa da xalıq ushın áhmiyetli bolǵan jańalıqlardı jazıp alıwı, jergilikli basılıp hám mektep klasslarında diywalı gazetalardı shıǵarıw ushın uezd hám qalalıq xalıq bilimlendiriw bólimlerine tarqatıwı lazım edi. Bunday retranslyaciya jumısları armiyada, mámleketlik mákemeler menen mektepler, kárxanalarda alıp barıldı.

Jergilikli radiostanciyalar Oraylıq radioesittiriwler basqarmasınıń talaplarına bola Oraylıq radiostanciyalar berilgen áhmiyetli jańalıqlardı tarqatıp otırıwı shárt edi.

1950-jılı «Pekin Radiosı»nıń xalıqaralıq bólimi ashıldı. Dáslep esittiriwler shet tilde: inglis, yapon, koreec, vetnam, birman, tay, indoneziya hám basqa da dialektlerde berildi. Xalıqaralıq esittiriwlerdiń kólemi sutkasına 11 saattı quradı.

1952-jılı Qıtaydıń awıllıq jerlerinde sımlı radiotarmaqlardı tartıw jumısları qızǵın alıp barılǵan. Birinshi sımlı radiostanciya 1952-jılı Czyutay uezdinde qurılǵan. 1956-jılı Qıtay kommunistlik partiyasınıń hújjetinde «Qıtay awıl xojalıǵınıń tiykarǵı baǵdarları» belgilep qoyıldı, onıń 32 punktinde 7-12 jıl ishinde awıllıq jerlerdi radio menen táminlewdi juwmaqlaw talabı qoyılǵan edi.

1956-jıldın iyul-avgust aylarında Pútkil Qıtay radiostanciyaları xızmetkerleriniń jıynalısqı bolıp ótti. Onda Qıtay radiosınıń tiykarǵı rawajlanıw baǵdarları talqılandı. Sonıń menen birge radioda kritikalıq esittiriwlerdi beriwge tıyım salıwdı saplastırıw máseleleri de kóridi.

Keyingi maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda Qıtayda ulıwma 140 tan aslam radioesittiriw alıp barıwshı kompaniyalar qıtay tiliniń hár qıylı dialektleri hám inglis tilinde óz esittiriwlerin alıp baradı. Kóp ǵana radiostanciyalar jańalıq, muzıka, jol háreketi hádiyseleri, ekonomikalıq hám awıl

xojalığına baylanışlı jańalıqlardı tarqatıp otıradı. Keyingi waqıtları radiostanciyalar xalıqtı sociallıq qorgaw, den-sawlıqtı saqlaw máselelerin oraylıq tema sıpatında alıp shıqpaqta.

Qıtay xabar tarqatıw korporaciyası Qıtaydağı jańalıq tarqatıwshı eń iri ǵalaba xabar qurallarınıń birinen esaplanadı. Onıń oraylıq stanciyası Taypeyde jaylasqan, sonıń menen birge hár qıylı aymaqlarda 9 jergilikli stanciyalarına iye. Bul tarmaqlar ǵalabalıq muzıka, milliy jańalıqlar, bilimlendiriw hám diniy dástúrler haqqında maǵlıwmatlardı berip barıwǵa baǵdar alǵan.

Qıtay Xalıq Respublikasınıń milliy radiostanciyası – Oraylıq jańalıq tarqatıwshı qıtay mandarin tili hám qıtay tiliniń 7 dialektinde hár qıylı tarmaqlarda óz jańalıqların tarqatıp otıradı.

Qıtay xalıqaralıq radiosı búgingi kúni 38 shet el hám 4 Qıtayda úlken tásirge iye dialektlerde, yaǵnıy ulıwma 43 tilde esittiriwler tayarlap efirge uzatıp baradı.

Qıtay televideniesi

Basqa mámleketlerge salıstırǵanda Qıtayda televidenie biraz kesh, yaǵnıy 1958-jılı jumıs basladı.

Yarım ásirde artıq tariyxqa iye bolǵan Qıtay televideniesiniń rawajlanıw basqıshın shártli túrde bes basqıshqa bólip qarawǵa boladı:

1958-1966: milliy televidenieniniń shólkemlestiriliwi hám ayaqqa turıwı;

1967-1976: «Mádeniy revolyuciya» dáwirindegi telev-idenie;

1977-1982: mámlekettiń provincialarında televidenieniniń payda bolıwı hám rawajlanıwı;

1983-2000: milliy televidenieniniń rawajlanıwı;

2000-2017: milliy televidenieniniń on-layn platformaǵa ótiwi.

1958-jılı 1-may kúni qıtaylılar ushın umıtlımas kún esaplanadı. Usı kúni Pekin telestanciyası óz jumısın basladı.

1960-jılğa kelip mámlekette 29 telestanciya jumıs alıp barǵan edi. Sol waqıtta telejańalıqlar, hújjetli filmler oraylıq studiyası tárepinen tayarlap barılǵan. 1958-jılı 8-may kúni Pekin telestanciyası Germaniyada bolıp atırǵan miynetkeshlerdiń tatıwlıǵı kúnin efirge uzatqan edi. Bul shet elden tayarlangan birinshi telesyujet edi. Sol jıldıń 15-iyunnen baslap «Tislengen gúlsh» atamasındaǵı telesyujet efirge berile baslaǵan edi. Pekin teleefiriniń dáslepki dáwirinde 75 procent film, 15 procent spektakl, tek ǵana 10 procent original kórsetiwler efirden berilgen, 1959-jıldıń aqırlarına kelip hújjetli filmler 50 procent, spektakller 30 procent, ilimiy-ruwxıyılıq kórsetiwler 15 procent, al jańalıqlar 5 procentti quraǵan.

Ótken ásirdiń 50 hám 60 jılları Qıtay televideniesi keshek 19:00 den 22:00 ge shekem jumıs alıp barǵan. 1960-jıllardan baslap telebaǵdarlamalar setkasınan kewilashar kórsetiwler orn ala baslaǵan. «Mádeniy revolyuciya» dáwirinde (1967-1976) Pekin telestanciyası (1967-jıldıń 1-yanvarınan baslap) óz jumısın toqtattı. Bunnan soń bir qatar telestanciyalar jabılıp qaldı. Lekin 1968-jılğa kelip olar jáne óz jumısın basladı. Statistikalıq maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, 1975-jıldıń aqırlarına kelip mámlekette 463 mıń dana televizor bolǵan, sonnan 4 mıńı reńli hám Qıtayda islep shıǵarılǵan edi. 1979-jılı 1-may kúni Pekin telestanciyası «Qıtay oraylıq telestanciyası» (CCTV) atamasın aldı. 1979-jıldıń avgust ayında radioesittiriwler boyınsha oraylıq basqarmasında telebaǵdarlamalardı islep shıǵıw boyınsha jıynalıp bolıp ótti. Onıń sheshimine bola 1979-jıldıń gúzinde telebaǵdarlamalar kórgizbesi ótkerildi.

1979-jıldıń 28-yanvarınan baslan Shanxay televideniesi arqalı birinshi reklama roligi berildi.

1983-1989-jılları Qıtay televideniesiniń gúllew dáwiri boldı. 1983-jıldıń mart ayınıń aqırlarında mámleket boy-

lap televidenie hám radionı rawajlandırıw boyınsha 11 jıynalıstı ótkerilgen.

Eger 1982-jılı Qıtaydın 20 qala hám provinciyasında telestanciyalar bolğan bolsa, 1985-jılğa kelip olardıń sanı 172 ge jetedi, 1984-jıldın 8-aprelinde Qıtaydın birinshi sputnigi kosmosqa ushırıldı. Sol jılı Pekin, Urumchi hám basqa da qalalarda sputnikten kelgen signallardı qabıl etetuǵın stanciyalar qurıldı.

1986-jılğa kelip bunday stanciyalar arqalı Qıtaydın 78 procent territoriyası televidenie menen qamtıp alındı.

1988-jılı 15-marttan baslap CCTV tek ǵana reńli formatqa efirge uzatıla basladı. Maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda usı jılı teletamashagóylerdin sanı 600 millionnan artıp ketti (Qıtay xalqınıń 56 procenti).

Mámleket televideniesi 1990-jıldan baslap reńli formatqa ótti. 1994-jılı mámlekette 766 telestanciya, 38917 retranslyaciya stanciyaları jumıs alıp barǵan hám Qıtay xalqınıń 83.4 procent xalqın qamtıp alǵan. 2003-jılğa kelip bul kórsetkish 94.62 procent, 2014-jılı 99.97 procentti quraǵan.

Búgingi kúni Qıtayda ǵalaba xabar quralları haqqında nızam joq. Teleesittiriwler tarawı boyınsha bir qatar nızamshılıq aktler bar. Atap ótetuǵın bolsaq «Televidenie hám radioesittiriwge xızmet kórsetiwdi támiynlew haqqında», «Telestanciya hám radiostanciyalardı licenziyalaw haqqında»ǵı «Teleradioesittiriwler haqqında»ǵı nızamlar menen basqarıladı.

1994-jılı 3-fevralda «Kabel televideniesi haqqında»ǵı nızam qabıl etildi. Xalıqaralıq maydanǵa shıǵıw ushın 1995-jılı 1-sentyabrde ministrlik tárepinen «Xalıqaralıq kárxanalar menen sheriklikte telekórsetiwlerdi tayarlaw haqqında»ǵı qarar qabıl etildi.

Bunnan usqarı televidenienin rawajlanıwı ushın mámleket byudjetinen hám qáwenderlik tiykarında qárejet ajratıladı.

Hár bir telestanciya internette óz saytına iye, sonıń menen birge uyalı telefonlarda qosımshası bar.

Xabar agentlikleri

Qıtay baspasózın áhmiyetli jańalıqlar menen támiynlewde «Sinxua» xabar agentligi ayrıqsha áhmiyetke iye bolıp tabıladı. 1949-jılı bul agentlikte 810 xızmetker jumıs islegen bolsa, 1952-jılı olardıń sanı 2 mıńnan asqan. 1950-jıldan baslap oraylasqan mámleketlik xabar agentligine aylangan. «Sinxua»nıń 28 xabarshılar punkti bar.

Búgingi kúni Qıtayda eki úlken xabar agentligi jumıs alıp barmaqta. Olar «Sinxua» hám «Chjungo sinvenshe» agentlikleri.

«Sinxua» tek Qıtayda ǵana emes, al xalıqaralıq maydanda da eń úlken xabar agentlikleriniń biri bolıp tabıladı. «Sinxua» búgingi kúni Shıǵıs Aziya, Orta-tınısh okeanı territoriyası, Latın Amerikası hám Afrika territoriyalarında óz basqarmalarına iye. Sonıń menen birge dúnyanıń 93 mámleketinde óz bólimlerine iye. Ol mámlekettegi 150 den aslam ǵalaba xabar quralın jańalıqlar menen támiynlep turadı.

“Chjungo sinvenshe” (Qıtay xabar xızmeti). 1952-jıldın 14-sentyabrde Pekinde tiykar salınǵan. Qıtay territoriyasındaǵı 100 den artıq ǵalaba xabar quralları hám shet ellerde jasap atırǵan qıtaylılar ushın jańalıqlar tarqatadı.

Qıtayda internet jurnalistikasınıń rawajlanıwı

Qıtayda internet jurnalistikasınıń rawajlanıwı tarmaq jurnalistikasıń rawajlandırdı. Weibo platformasındaǵı mikrobloglar ózine tán tarawlıq jurnalistikanı payda etti. Sebebi Qıtayda Twitter rásmiy rawishte jumıs alıp barımaydı. Paydalanıwshılar ushın milliy internet segmenti islegen. Weibo «puqaralardıń xabar agentligi»ne aylandı.

Onda berilip atırǵan xabarlar jámiyetshiliktiń itibarın rásmiy adamlar ómirinde júz berip atırǵan waqıyalar, jámiyette bolıp atırǵan ózgerislerge qaratadı.

1990-jıllardıń ortalarında tarmaq ǵalaba xabar qural-ları rawajlana basladı. Qıtay gazetası tárepinen internetten paydalanıw ámelge asırıla basladı. 1993-jılı 6-dekabrde «Xanchjoy» gazetası internette óz elektron nusqasın ja-rattı. 1996-jılǵa kelip «Shenchjoudan oqıwshı» onlayn jurnalı shıǵa basladı, bul internet basılımlarınıń payda bolıwına tiykar bolıp xızmet etti. 1996-jılı mámlekettiń eń úlken gazetası «Jenmin jibao», keyin ala «Guanchjou» gazetaları internettegi óz elektron nusqalarına iye boladı. 1996-jıldıń aqırlarına kelip 30 gazeta hám 20 jurnal on-layn sistemaǵa ótti. Usı jıldıń dekabr ayında Oraylıq Qıtay televideniesi óz saytın jarattı. 2000-jılǵa kelip bolsa 10 mıńnan zıyat ǵalaba xabar quralları onlayn rejimde jumıs alıp bara basladı. Búgingi kúni Qıtaydıń tarmaq media ortalıǵı eń aktiv ortalıq esaplanadı. Internet ǵalaba xabar quralları dúnyada bolıp atırǵan jańalıqlardı birinshilerden bolıp sáwlelendirisip barmaqta.

Huqıqıy tárepten internet ǵalaba xabar quralları boyın-sha 1994-jıldan baslap 60 tan zıyat nızam hújjetleri qa-bıl etildi. 2007-jılı bolsa mámlekette Qıtay ǵalaba xabar quralları qálegen nızamǵa qayshı keliwshi xabarlardı jaylastırıwǵa tıyım salatuǵın nızamdı qabıl etti. Inter-net-cenzura Qıtay Xalıq Respublikasında mámleket si-yasatı dárejesinde kóruledi. Internetti baqlaw úsh túrli jol menen ámelge asırıladı: xabar tarqatıwshı redakciyalar da licenziya alıwı shárt, Qıtay kommunistlik partiyası ǵala-ba xabar qurallarınıń bas redaktorların tayınlaydı. Qıtayda ózin-ózi cenzuralaw háwijge mingen. Redakciyalar «Gal-abalıq ózin-ózi cenzuralaw hám kásiplik etikası» dep ata-latuǵın hújjetke qol qoyıwı shárt esaplanadı.

Óz betinshe jumıs ushın temalar

1. Zamanagóy Qıtay jurnalistikasında salmağı bar basılımnıń tariyxı hám rawajlanıw basqışların úyreniw.

2. XX ásirde Qıtay baspasóziniń rawajlanıwına tásir etken faktorlar.

3. Qıtay radio hám televideniesiniń búgingi jaǵdayın úyreniw hám belgili bir kóz-qarasqa keliw.

4. Qıtayda internet jurnalistikasınıń tez pát penen rawajlanıwına tásir etip atırǵan faktorlardı aytp berin.

GLOSSARIY

Tayanış atama	Inglis tilindegi atalıwı	Táriplew
GERMANIYA JURNALISTIKASINIŇ RAWAJLANIW BASQISHLARI	Taoism	Dao yaki «qubılıslardıń jolı», óz ishine din hám filosofiya elementlerin alatuǵın dástúriy qıtay táliymatı.
Mádeniy revolyuciya	Cultural revolution	Ullı Qıtay basshısı Mao Czedun tárepinen 1966-1976-jılları alıp barılǵan ideyalı-siyasiy kompaniya.
Jenmin jibao	Renmin ribao	Qıtay, orıs, inglis, yapon, francuz, ispan, arab, mongol, tibet, uyǵır, qazaq, koreec, nosu hám chjuan tilinde shıǵatuǵın kúndelikli gazeta. Gazeta 1948-jılı 15-iyunnen baslap shıǵa baslaǵan.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Qıtayda birinshi gazeta qashan hám qanday atama menen basıp shıǵarıldı?
2. Qıtayda XX ásir baslarında payda bolǵan tiykarǵı gazetalar qaysılar?
3. Qıtayda radio qashan payda bolǵan hám onıń rawajlanıw basqıshları qanday?
4. Qıtayda qanday radiokanallar jumıs alıp baradı?
5. Qıtay televideniesiniń rawajlanıw basqıshları tuwralı ne bilesiz?

Temaga baylanisli test sorawları

1. Qıtay Xalıq Respublikası neshinshi jılı shólkemlestirildi?

- *A. 1949-jılı 1-oktyabrde
- V. 1948-jılı 1-avgusta
- S. 1949-jılı 13-mayda
- D. 1946-jılı 1-oktyabrde
- E. 1949-jılı 1-iyunde

2. Makaoda 1822-jılı qaysı atamadaǵı gazeta shólkemlestirildi?

- A. «Qıtay shayı»
- V. «Qıtay akulası»
- *S. «Qıtay hárresi»
- D. «Qıtay ayıwı»
- E. «Qıtay koalası»

3. «Jenmin jibao» gazetasınıń tirajı 80-jıllarǵa kelip neshe millionǵa jetken?

- A. 2
- *V. 5
- S. 7
- D. 1
- E. 8

4. «Jenmin jibao»?

A. Húkimet gazetası

*V. Xalıq gazetası

S. Jeke menshik gazeta

D. Mámleketlik gazeta

E. Prezident gazetası

5. Házirgi waqıtta 14 qosımsha nusqasına iye gazeta?

A. «Jenmin jibao»

*V. «Venxuey bao»

S. «Di Bao»

D. «Shishi Shoutse»

E. «Gunjen jibao»

6. Qıtayda qashannan baslap turaqlı túrde radio-esittiriwler efirge uzatıla baslağan?

A. 1946

V. 1944

*S. 1945

D. 1942

E. 1943

7. Qıtay xalıqaralıq radiosı neshe tilde esittiriwler alıp baradı?

A. 40

*V. 43

S. 41

D. 42

E. 44

8. Qıtay televideniesiniń rawajlanıw basqışın shártli túrde neshe basqışqa bólip úyreniwge boladı?

A. 2

V. 7

*S. 5

D. 3

E. 4

9. 1967-1976-julları Qıtayda qanday dáwir sıpatında tilge alınadı?

*A. Mádeniy revolyuciya

V. Mádeniy daǵdarıs

S. Mádeniy rawajlanıw

D. Ruwxıy kóterińkilik

E. Ruwxıy túskinlik

10. Qıtay oraylıq telestanciyasınıń qısqasha ataması?

A. SNTV

B. CVTV

*C. CCTV

D. CETV

E. CATV

YAPONIYA JURNALISTIKASININ RAWAJLANIW BASQISHLARI

Jobası:

1. Yaponiya mámleketine táripleme
2. Yaponiyanın milliy gazetaları
3. Yaponiyanın jergilikli basılımları
4. Yaponiyada gazeta, jurnallardı basıp shıǵarıw hám tarqatıw ózgeshelikleri
5. Yaponiya radiosı
6. Yaponiyanın jámiyetlik telekanalları «En-Eych-Key»
7. Yaponiyanın kommerciyalıq televiziyalıq kompaniyaları

Yaponiya Shıǵıs Aziyada jaylasqan mámleket. Ol tiykarınan eń iri 4 atawdan (Kyusyu, Sikoku, Xonsyu, Xokkaydo) hám 4 mıńnan aslam mayda atawlarda jaylasqan. 2015-jıldıǵı maǵlıwmatqa qaraǵanda Yaponiyada 127 million 110 mıń adam jasaydı.

Mámleketlik dúzilisi – konstituciyalıq monarxiya. Mámleket basshısı monarx esaplanadı, ol mámleket simvolı hám xalıqtı birlestiriwshi tulǵa sıpatında tán alınadı. Nızam shıǵarıwshı húkimet eki palatadan ibarat. Atqarıwshı hákimiyat Ministrler Kabineti baslıǵı premer-ministrdin qolında jámlengen.

Mámleketlik tili yapon tili, sonın menen birge inglis tili de xalıq arasında keń tarqalǵan.

Yaponlardıń kópshiligi sintoizm dinine sıyınadı.

Yaponiyanın milliy gazetaları

Yaponiyada eski dáwirlerden baslap-aq eki tiptegi gazetalar, yaǵnıy milliy hám jergilikli gazetalar bolıp bólingen.

Ulıwma milliy gazetalar qatarına «Asaxi», «İomiurn», «Mayniti», «Nixon Keydzay Simbun» i «Sankey»di kirgiziwge boladı. Olardıń bas redakciyaları Tokioda jaylasqan, lekin olar basqa da úlken qalalar esaplangan Osaka, Fukuoka, Sapporada da basıp shıǵarıladı.

«Asaxi Simbun» (Azańǵı quyash) gazetası eń eski gazetaların birinen esaplanadı. Gazetanın birinshi sanı 1879-jılı 25-yanvarda shıqqan. Bul dáwirlerde gazetalar tirajınıń ózgesheligi boyınsha da iri hám mayda gazetalar bolıp bólingen. Iri gazetalar siyasiy mashqalalardı sáwlelendiriw hám kommentariy beriwge qánigelesken bolsa, mayda gazetalar waqıyalar hám kúndelikli xronikanı sáwlelendirgen.

Búgingi kúni «Asaxi» koncerni tolıǵı menen mámleketti qamtıp alǵan. Shet ellerde de gazetanın byuro hám bólimleri bar.

«İomiuri Simbun». 130 jıl aldın gazeta kishi bette ocherkler hám qızıqlı waqıyalardı sáwlelendirip óz jumısın baslaǵan. Bul bet ılay tas menen basılǵan qalanıń kóshelerinde tarqatılǵan. Satıwshı maqalalardıń zagolovkaların oqıp qızıqtırǵan, kimge maqala qızıq bolǵan bolsa satıp alǵan. Bunday adamlardı «İomiuri» «oqıydı hám satadı». Gazetaǵa tiykar salıwshılar Tokio ádebiy jámiyetiniń aǵzaları boldı. «İomiuri» urıs waqtında ulıwma milliy gazetaǵa aylandı. Búgingi kúni gazeta Yaponiyadaǵı eń belgili gazetaların birinen esaplanadı hám 3 million tiraj benen basıp shıǵarıladı.

«Mayniti Simbun» (Kúndelikli gazeta). «Asaxi» hám «İomiuri» gazetaları menen Yaponiyanıń eń úlken úsh gazetası qatarına kiredi.

«Nixon Keydxay Simbun» (qısqasha Nnkken) Yaponiya ekonomikalıq gazetası. Birinshi márte «Nixon Keydxay Simbun» gazetası 1876-jılı 2-dekabrde shıǵa basladı. Gazeta jeke puqara tárepinen shólkemlestirildi. Bul gazeta ekonomika tarawına qánigelesken birden-bir gaze-

ta bolğan sebepli xalıq arasında úlken abırayğa iye edi. 1885-jıldan baslap gazeta hár kúni shıǵa basladı. 1912-jılı gazeta akcionerlik kompaniyaǵa aylandırıldı. 1946-jıldan baslap «Nixon Keydzay Simbun» ataması menen shıǵa basladı. Gazetanın búgingi kúndegi tirajı 1 million dananı quraydı. «Nixon Keydzay Simbun» gazetasına húkimet organları hám iri kompaniyalar jazıladı.

«Sankey Simbun» (sanaat-ekonomikalıq gazeta). Yaponiyanın ekinshi úlken ekonomikalıq gazetası. Gazeta 1933-jıldan baslap hár kúni Tokio hám Osaka qalalarında shıǵıp kelmekte.

Jergilikli basılımlar

Jergilikli basılımlar regionallıq hám prefektualıq bolıp bólinedi.

Regionallıq basılımlar ulıwma milliy hám prefektura basılımları qolı jetpegen jerlerge tarqatıladı. Ol bir neshe prefekturalarǵa tarqatıladı. Ekinshi dúnya júzilik urısına shekem «bir prefekturada bir gazeta» degen sistema bar edi, lekin bul nárse urıstan keyin joq bolıp ketti. Úlken sanaat bazasına iye bolğan gazeta kompaniyaları óz tásin qońsı prefekturaǵa ótkeriwge háreket etti hám basqa rayonlardagı kompaniyalardı óz qaramaǵına qosıp ala basladı. Sol sebepli úlken 3 regionallıq gazeta payda boldı. Olardıń biri «Xokkaydo Simbun», gazetaǵa 1942-jılı 1-noyabrde tiykar salınǵan. Jáne bir gazeta «Tyuniti Simbun» 1942-jılı 1-sentyabrden shıǵa baslaǵan («Sii Aiti Simbunsya» i «Nagoya Simbunsya gazetaları qosındısınan payda bolǵan). «Nisi Nippon Simbun» kompaniyası Kyusyu atawında bir neshe gazeta hám tipografiyalardıń qosılǵanına son 1943-jılı 17-aprelde payda boladı.

Kóp ǵana jergilikli basılımlar shet el jańalıqların Amerika xabar agentlikleri bolǵan «Yunayted Press Interneshnl» (YuPI) i «Assoshieyted Press» (AP) agentliklerin alatuǵın edi. Bul agentlikler Yaponiya bazarında monopolistke aylanıp aldı. Eki agentliktiń básekilesiwiniń

nátiyjesinde jergilikli baspasózde «YuPI-key» hám «AP-key» bolıp bólini.

Bul dáwirlerde gazetalar Yaponiya aymaqlarınıń tásir etiw aymaqlarına bólingen edi. Yaponiyanıń shıǵısında Xokkaydo, Saxalinniń qubla táreplerinde Tokio toparı gazetalarınıń aymaǵına aylandı. Osaka basılımları toparı Yaponiyanıń batısında, Kyusyu, Sikoku, Koreya hám Tayvan territoriýalarına tarqatılatuǵın edi.

Búgingi kúni jergilikli basılımlardıń basım kópshiligi prefektura dárejesinde basıp shıǵarıladı, gazeta redakciyaları qońsı prefekturalarda korrespondentlik punktlerine de iye. Jergilikli gazetalar ulıwma milliy hám regionalıq basılımlarǵa salıstırǵanda óz prefekturasında bolǵan jańalıqlardı tolıq hám operativ sáwlelendirip baradı. Sol ushın da jergilikli baspasóz milliy basılımlar menen básekiye tuse aladı.

«Akita Sakigake Simpo» gazetası Akita qalasında 1874-jılı fevralda shıqqan birinshi gazeta. «Tyugoku Simbun» gazetası 1892-jılı Xirosimada shıǵa basladı.

Ulıwmalıq baǵdarǵa iye gazetalar menen birge qánigesken basılımlar bar (sport, awıl xojalıq, balıqshılar ushın gazetalar hám taǵı basqalar).

Yaponiya gazeta basılımları toparında kúndizgi-keshki sanı (setto) degen túsini. Bul gazetalar tiykarınan kishi qala hám awıllar ushın baǵdar aladı. Azanǵı gazeta sanı oqıwshılardıń qolına túske, al keshki sanı túnǵı waqıtlarǵa jetip baradı. Sol ushın da usı jerlerde jasaytuǵın xalıq azańǵı-keshki gazetalarǵa jazıladı, olar tipografiyadan saat 2 de shıǵadı hám oqıwshınıń qolına 2-3 saattan keyin jetip baradı. Bul gazetalarda kúndizgi hám keshki jańalıqlar basıladı.

Yaponiyada gazeta, jurnallardı basıp shıǵarıw hám tarqatıw ózgeshelikleri

Dáslepki gazetalar kitap dúkanlarda satılǵan. Lekin 1903-jıldan baslap «Xochi Shimbun» tárepinen gazetalardı

úyge alıp barıw sisteması mámleket boylap tez tarqalıp ketken. Búgingi 93 procent gazeta mámleket kóleminde 480 mın jumısshı isleytuǵın 23 mın gazetalardı tarqatıw agentlikleri tárepinen tuwrıdan-tuwrı úylerge hám ofislerge jetkerip beriledi. Gazetalardı dúkanlarda satıw 7 procentten aspaydı. Yaponiyaǵa tán jáne bir qubılıs gazeta tarqatıw hám gazetaǵa jazılıwdı alıp barıwshı kompaniyalar birge-likte jumıs alıp baradı, sol sebepli de mámlekette gazetalardıń tirajı joqarı bolıp qalmaqta.

Yaponiyada háptelik, eki háptede bir márte, aylıq hám sherekte bir márte shıǵatuǵın jurnallar bar. 1996-jılı mámlekette 3.177 aylıq hám 80 háptelik jurnal basıp shıǵarılǵan. Basıp shıǵarılǵan jurnallardıń ulıwmalıq tirajı 5.12 milliardqa jetken. Jurnallardıń kópshiligi iri gazeta hám kitap baspa úyleri tárepinen, bazı birewleri jurnallar ushın qanıgelesken baspaxanalar hám basqa da jeke men-shik toparlar tárepinen basıp shıǵarıladı.

Háptelik jurnallar eń aldǵı menen gazeta baspasóz úyleri tárepinen, lekin 1956-jıldan baslap kitap baspaxanaları hám “Weekly Shincho” ǵa tiykar salındı.

Yaponiyada inglis tilinde 4 kúndelikli gazeta Asahi Evening News, The Daily Yamiury, The Japan Times va Mainichi Daily News basıp shıǵarıladı. Ayrım shet el gazetaları Yaponiyada óz basılımlarına iye.

“Bungey Shinju”, “Chuo Koron”, “Sekai” ulıwmalıq xarakterdegi jurnallar 10 jıldan berli xalıqtıń zıyalı qatlamı arasında úlken abırayǵa iye bolıp kelmekte. “With and More” atamasındaǵı hayal-qızlar ushın arnalǵan jurnallar da kóp tiraj benen basılmaqta. «News Week» jurnalı Yaponiyada 1986-jıldan berli yapon tilinde basıp shıǵarılmaqta.

Jaslar hám jas-óspirimler arasında satira-yumorlıq jurnallar ǵalabalasqan. Sonıń menen birge «Manga» karikatıralar jurnalları da basıp shıǵarıladı. Satira-yumorlıq jurnallar ulıwma jurnal sawdasınıń 30 procentin quraydı.

Lekin Yaponiyada jurnallar bazarı úlken básekige iye bolǵanlıǵı sebepli kóp ǵana jurnallar óz jumısın tez arada toqtadı. Mısalı 1989-jılı 56 jurnal óz jumısın toqtatqan, olardıń ornına 112 jańa jurnal basılıp shıqqan.

Yaponiya radiosı

Yaponiya radioesittiriwler sisteması jámiyetlik Yapon radioesittiriwler korporaciyası «Nixon Xoso Kekay» – Nibon Hosu yokai, qısqasha aytaqanda «En-Eych-Key» jáne kommerciyalıq kompaniyalar.

Yaponiyada birinshi márte radioesittiriwler «Tokio Brodcasting Steyshn» korporaciyası tárepinen 1925-jılı 22-martta baslandı. Bul jámiyetlik shólkem edi hám húkimet tárepinen qarjılandırılıp barıldı. Sol jıldıń ózinde bunday stanciyalar Osaka hám Nagoya qalalarında payda boldı. 1925-jılı oktyabr ayında birinshi márte Nagoyya stanciyası studiyadan tısqanda, waqıya bolıp ótken orınnan, áseriy paradtan reportaj alıp bardı.

1926-jıldıń avgust ayında baylanıs ministrliği bul stanciyalardı biriktirip «En-Eych-Key» korporaciyasın shólkemlestirdi. 1928-jılı onıń radio stanciyaları Sappora, Kumamoto, Senday hám Xirosima qalalarında payda boldı. 1931-jılı onıń ekinshi radio tarmaǵı, 1969-jılı mart ayında bolsa FM tolqınındaǵı radio tarmaq payda boldı. Úsh tarmaqtıń esittiriwleri bir-birinen ózgeshelikke iye edi. Eger birinshisinde ulıwmalıq mazmundıǵı esittiriwler berilgen bolsa, ekinshisinde bilimlendiriw, al FM tolqınında tek ǵana muzıka berip barıldı. 1935-jılı shet elligerge esittiriwlerdi alıp baratuǵın «Yaponiya radiosı» jumıs basladı.

Dáslepki waqıtları elektron ǵalaba xabar quralları húkimet qaramaǵında boldı. 1941-jılı dekabr ayınan baslap ekinshi dúnya júzilik urısı háwijge mingeni sebepli húkimet tárepinen baqlaw kúsheydi.

1948-jılı avgust ayında radio tarmaqtı rawajlandırıwdıń bes jıllıq jobası islendi. Radio tınlawshılar sanı artıp bardı. 1948-jıldın ózinde olardıń sanı 7.6 millionǵa jetti.

1950-jıldın iyun ayında Yaponiya parlamenti «Esittiriwler haqqında» nızam qabıl etti. Bul nızam radioesittiriwler sistemasınıń jumısın tıp-tiykarınan ózgeriske ushıratdı. Nızam «En-Eych-Key» korporaciyasınıń strukturasın belgilep berdi. Korporaciyanıń administrativ organı sıpatında direktorlar Keńesi tán alındı. Onıń quramı 12 aǵzadan ibarat. Korporaciya prezidenti Direktorlar Keńesi tárepinen 3 jılǵa saylanadı.

«En-Eych-Key»diń hár bir segiz regionallıq radios-tanciyalarda radio baǵdarlamalardıń jergilikli keńesi jumıs isleydi. Tokioda bolsa radioesittiriwler boyınsha oraylıq keńes jumıs alıp baradı. Keńes ayına bir márte jıynaladı hám prezidentke «En-Eych-Key» radioesittiriwleriniń jaqın kúnlerdegi baǵdarlamaların islep shıǵıw boyınsha usınıs beredi.

Kommerciyalıq radiokanallar

1951-jılı 1-sentyabrden baslap Nagoya qalasında eki kommerciyalıq radiokanal jumıs basladı. 1952-jıldın aprel ayınan baslap «En-Eych-Key»den tısqarı 10 kommerciyalıq jeke menshik kompaniya jumıs alıp baradı, jeke menshik radioesittiriwler Associaciyası shólkemlestirilgen.

1965-jılı jeke menshik ulıwma yaponiya tarmaǵına jámlesti. Olardıń biri Yaponiya radio tarmaǵı («Djapan Redionetuork» – «Djey-Er-En»), oǵan 30 kompaniya tárepinen tiykar salınǵan. Onıń átirapına «Tokio Xoso» («Tokio Brodcasting Sistem» – «Ti-Bi-Es») kompaniyaları jámlengen. Sonıń menen birge milliy radio tarmaq ta shólkemlestirilgen edi («Neshnl Redionetuork» – «Ep-Er-En»). 31 kompaniya tárepinen shólkemlestirilgen.

Yaponiya televideniesi

Birinshi áwmetli eksperimental televiziyalıq esittiriw Yaponiyada 1939-jılı may ayında alıp kórsetilgen. Kórinis Yaponiya radioesittiriwler korporaciyasınıń ilim-izertlew laboratoriyasınan alıp barılğan. 1945-jılı 15-oktyabrde Baylanıs institutı tájiriybe telekórsetiwdi alıp beriwdi uyǵardı. Lekin bul qádem áwmetsiz shıqtı.

Yaponiyanıń Jámıyetlik telekanalları «En-Eych-Key»

1953-jılı 1-fevral kúni Yaponiya televideniesiniń dúnyaǵa kelgen kúni sıpatında atap ótiwge boladı. Usı kúnnen baslap «En-Eych-Key» diń kúndelikli kórsetiwleri alıp berile basladı.

1960-jıldıń sentyabr ayınan baslap «En-Eych-Key» renli kórsetiwlerdi alıp bere basladı.

«Radioesittiriw hám telekórsetiwler haqqındaǵı» nızamǵa bola «En-Eych-Key» korporaciyası televizor kóriwshiler menen shártnamada mámlekettegi televizorı bar auditoriyadan óz xızmetleri ushın pul aladı. Bunday puldı tek ǵana «En-Eych-Key» korporaciyası aladı, kommerciyalıq telekanallar óz kórsetiwlerin pulsız uzatadı. Sebebi olardıń tiykarǵı dáramatı reklamalardan túsedı, al «En-Eych-Key» ushın kommerciyalıq jumıstı alıp barıw nızam menen sheklep qoyılğan.

«En-Eych-Key»de eki tiykarǵı kórsetiwler toparı bar – ulıwmalıq hám bilim beriwshi kórsetiwler. 2002-jıldıń maǵlıwmatlarına qaraǵanda telekanal arqalı ulıwma kórsetiwler waqtınıń 40.5%, jańalıqlar, mádeniyat xabarları 24.7%, oyın-zawıq kórsetiwleri 23.7%, bilimlendiriw 11.1 procentti quraǵan.

Yaponiyanıń kommerciyalıq televiziyalıq kompaniyaları

1953-jıldıń avgust ayında birinshi kommerciyalıq studiya «Nixon Terebi Xoso» («Nippon Televijn» – «En-

Ti-Vi» jumıs basladı. Keyingi jılları izbe-iz kommerciyalıq telekanallar óz jumısların basladı. «Nixon Terebi», «Ti-Bi-Es», 1959 – jılı «Terebi Asaxi» hám «Fudzi Terebi» telekanalları jumıs basladı. 1960-jılı 61 telestanciyağa iye 43 jeke menshik kommerciyalıq kompaniyalar payda boldı.

Tokionıń ózinde onlağan kommerciyalıq telekanallar jumıs isleytuǵın bolsa, prefekturalarda birewden telekanallar jumıs alıp baradı.

Yaponiya kommerciyalıq teleradiokanalların ózgesheliginiń biri olardıń zonalarǵa bólinip jumıs alıp barıwı, yaǵnıy stanciyalar oraylıq kompaniyalar menen jumıs alıp baradı, ayırım kompaniyalar bolsa óz finanslıq jumısların jeke halda alıp baradı. Aldıńǵı teleradio oraylar zonaǵa kırıwshı qatnasıwshılardı kórsetiwler menen támiynlep turadı.

Ótken ásirdiń 80-jıllarına kelip Yaponiyada tiykarǵı 4 televidenie hám radio zonası payda boldı. Bul zonalar daǵı liderlik «Nvxon Terebi» (zona «En-En-En»), «Tokio Xoso» («Djey-En-En»), «Fudzi Terebi» («Ef-En-En»)ge tiyisli, olar 25 kompanıyanı ózine biriktirdi.

Kommerciyalı sputnik kompaniyaları qatarına «Sky Perfect TV» kiredi. Ol 2 millionnan artıq auditoriyaǵa iye. Búgingi kúni 170 kanalǵa xızmet etedi.

Óz betinshe jumıs ushın temalar:

1. Yaponiya baspasóziniń tipologiyalıq ózgesheligi.
2. Yaponiya jergilikli basılımlarınıń tematikası.
3. Yaponiya radiokanallarınıń rawajlanıw basqıshları.
4. Yaponiya jámiyetlik telekanallarınıń ózgeshelikleri.

GLOSSARIY

Tayanış atama	Inglis tilindegi atalıwı	Táriplew
Prefektura	Praefectura	Yaponiyada territoriyalıq administrativlik-siyasiy bóliniw sisteması.
En-Eych-Key	NHK	1926-jılı avgust ayında baylanıs ministrliğı tárepinen dizimnen ótken birinshi teleradio stanciyalar korporaciyası.
FM	FM	Inglis tilindegi frequency modulation sózleriniń birikpesi. Yaǵnıy chastotalı modulyaciya.
Azańǵı quyash	Asahi Shimbun	Gazetanıń birinshi sanı 1879-jılı 25-yanvarda shıqqan. Bul dáwirlerde gazetalar tirajınıń ózgesheligi boyınsha da iri hám mayda gazetalar bolıp bólingen.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Yaponiya gazetalarınıń túrleri?
2. Yaponiyanıń eń iri gazetalarınıń baǵdarı hám tematikası (Asaxi, İomiuri, Mayniti)?
3. Yaponiya radiokanallarınıń qanday túrleri bar?
4. Yaponiya televideniesiniń túrleri?

Temaǵa baylanışlı test sorawları

1. Yaponiyanıń mámleketlik dúzilisi qanday?

- A. Prezidentlik respublika
- V. Parlamentlik respublika
- *S. Konstituciyalıq monarxiya
- D. Monarxiya
- E. Eki palatalı respublika

2. «Asaxi Simbun» gazetasının qaraqalpaqsha mánisi?

*A. Azańǵı quyash

V. Azańǵı shıq

S. Keshki ay

D. Azańǵı bult

E. Kúndizgi shıq

3. «Sankey Simbun» gazetası qashannan baslap shıǵa baslaǵan?

*A. 1933

V. 1954

S. 1987

D. 1934

E. 1932

4. 1942-jılı 1-noyabrden shıǵa baslaǵan gazetanı tabıń.

A. «Asaxi»

V. «İomiurn»

S. «Mayniti»

D. «Nixon Keydzay Simbun»

*E. «Tyuniti Simbun»

5. «Manga» qanday jurnal?

A. Sport jurnalı

*V. Karikatura jurnalı

S. Kúlki jurnalı

D. Mádeniyat jurnalı

E. Siyasat jurnalı

6. Yaponiyada gazetalardıń kúndizgi-keshki sanı ne dep ataladı?

A. Metto

V. Netto

*S. Setto

D. Ketto

E. Letto

7. 1935-jılı shet ellerge esittiriwlerdi uzatıp bere-tuǵın radiokanaldı tabıń.

A. «Djey-Er-En»

V. «Ti-Bi-Es»

S. Yaponiya radiosı

D. «Ep-Er-En»

E. «Tokio Xoso»

8. Yaponiyanıń «En-Eych-Key» telekanalı qanday telekanal?

*A. Jámıyetlik

V. Jeke menshik

S. Sputnikli

D. Kabelli

E. Kommerciyalıq

JUWMAQ

Juwmaqlap aytatuğın bolsaq, soñğı waqıtları informaciya-kommunikaciyalıq texnologiyalardıñ rawajlanıwı jámıyetimizdiñ barlıq tarawlarına úlken tásirin tiygizip atır. Sonıñ ishinde jurnalistika tarawına qánigelerdi tayarlaw procesine de úlken ózgerisler alıp kelmekte. Oqıw bağdarlamağa zamanagóy pánlerdiñ kirgiziliwi bul birinshi gezekte keleshek jurnalistleriniñ rawajlanıp baratırğan dúnyada óz ornın tabıwına járdemlesse, ekinshiden olardıñ jámıyette bolıp atırğan ózgerisler menen teñ qádem taslawına óz járdemin tiygizedi.

Usınılıp atırğan bul oqıw-metodikalıq qollanbada rawajlangan shet el mámleketleriniñ jurnalistikasi tariyxı menen birge búgingi rawajlanıw basqışlarına itibar qaratılğan. Studentler shet el jurnalistikasi tariyxı hám búgingi kúndegi jağdayın úyreniw arqalı shet el mámleketleri ğalaba xabar qurallarındağı jaña tendenciya menen tanısıp baradı hám mámleketlerdiñ ğalaba xabar quralların salıstırıp úyreniw uqıbın da ózinde qalıplestiredi.

Shet el jurnalistikasınıñ rawajlanıwın ilimiy tárepten úyreniw álbette, jergilikli jurnalistikanıñ rawajlanıwına óziniñ unamlı tásirin tiygizedi. Sebebi, rawajlangan mámleketlerdiñ ğalaba xabar quralları xızmetin, jumıs islew ózgesheliklerin úyrenip barıw mine bulardıñ barlığı jergilikli jurnalistikağa jaña atamalardıñ, túsiniqlerdiñ, jañalıqlardıñ kirip barıwına hám jumıs processiniñ házirgi zaman talabına say alıp barılıwına tiykar jaratadı.

Sonday-aq oqıw-metodikalıq qollanbada keltirilip ótilgen glossariy hám ayırım túsiniqler studentlerdiñ jurnalistika boyınsha bilimlerin jáne de bekkemleniwine imkaniyat jaratıp beredi.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI

Metodikaliq ádebiyatlar

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent. «O'zbekiston» NMIU, 2017. – 29 b.

2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini taminlash yurt taraqqiyotini va xalq farovonligining garovi. «O'zbekiston» NMIU. 2017. – 47 b.

3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. «O'zbekiston» NMIU, 2017. – 485 b.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017. 6-son, 70-modda.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi «Oliy talim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi №2909-sonli Qarori.

Tiykargi ádebiyatlar

1. Amerika hukumatining asoslari. Tarj. H. Karomatov, USIA Regional office. Vienna, 1998.

2. Jabborov S. Ommaviy axborot vositalari qonunchiligi. T.: 2000.

3. Jurnalistika zapadnoevropeyskix stran. Uchebnoe posobie. L.: 1990.

4. Lazutina G. V. Texnologiya i metodika jurnalistikogo tvorchestva: Metodicheskie ukazaniya. M.: MGU. 1988.

5. Mayn X. Sredstva massovoy informacii v Germanii. UVK. Medien. 2000.
6. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. T.: O'zbekiston. 2001.
7. Mwminov F. A. Jurnalistika ijtimoiy institut sifatida. T.: ToshDU. 1998.
8. Mwminov F. A. Jurnalistika samaradorligi. T.: ToshDU. 1996.
9. Muminova F. I. Istoriya mirovoy jurnalistiki. Materiali k kursu. T.: ToshDU. 1994.
10. Muminova F. I. Sovremennaya zarubejnaya jurnalistika. Teksti lekcii. T.: UzNU. 2001.
11. Reportyorlik faoliyatining nazariyasi va amaliyoti. T.: ToshDU. 2002
12. Rendall D. Universalniy jurnalist. Almati. 1997.
13. Fedotova Ya. N. Massovaya informatsiya strategiya, proizvodstva i taktika potrebleniya. M.: MGU. 1996.
14. Fixtelius E. Radio va televidenie jurnalistikasi asoslari. Jurnalistikaning 10 qoidasi. T.: Sharq, 2002.
15. Xudoyqulov M. Ommaviy axborot vositalari nazariyasi. T.: ToshDU 1999.

Shet el ádebiyatlari

1. Barbie Zelizer. CNN, the Gulf War and Journalistic Practice. Oxford University Press. 1992.
2. Benjamin B. Fair Play. New York, Harper and Row, 1988.
3. Brian S., Kennedy G., Moen D., Ranly D. News Reporting and Writing. 7th Edition, Columbia. University of Missouri. 2002.
4. Fallows J. Breaking the News. New York, Panteon Books, 1996.
5. Hilliard R. L., Keith M. C. Global Broadcasting Systems. Focal Press. 1996.

6. Howard T. News; A Reader. Oxford University Press. UK. 1999.
7. Lambeth E. B. Committed Journalism. Second Edition. Bloomington. Indiana University Press. 1992.
8. Mencher M. M. News Reporting and Writing. Seventh Edition. Columbia: Columbia University Press. 1997.
9. Merrit D. Public Journalism and Public Life: Why Telling the News Is Not Enough. Columbia University Press. 1995.
10. Piers R. N., A. Sacred Trust. Nelson poynter and the St. Petersburg Times. Gainesville. Fla., University of Florida. 1994.
11. Stuart Hall, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke and Brian Robere. Policing the Crisis: Mugging, The State, and Law and Order. London: Macmillan, 1978.
12. The International World of Electronic Media. Edit. Gross L. S. Cal. McGraw-Hill, Inc. 1995.
13. Willings Press Guide 2002. Volume 1. 128th edition. Waymaker Ltd. UK. 2002.
14. Willings Press Guide 2002. Volume 2. Waymaker Ltd. UK. 2002.

MAZMUNI

Kirisiw.....	3
Evropa hám Amerika jurnalistikasınıń ózine tán ózgeshelikleri	5
AQSh jurnalistikasınıń rawajlanıw basqıshları	12
Ullıbritaniya jurnalistikasi	23
Germaniya jurnalistikasınıń rawajlanıw basqıshları	33
Franciya jurnalistikasınıń rawajlanıw basqıshları	42
Rossiya jurnalistikasınıń rawajlanıw basqıshları	52
Qıtay jurnalistikasınıń rawajlanıw basqıshları	67
Yaponiya jurnalistikasınıń rawajlanıw basqıshları	81
Juwmaq	93
Paydalanılğan ádebiyatlar dizimi	94

**H. A. ATA JANOV, J. K. MARZIYAEV,
M. A. QUDAYBERGENOV, G. P. QALLIBEKOVA**

SHET EL JURNALISTIKASI

Мухаррир: Ирода Муҳиддинова
Дизайнер: Дилмурод Жалилов
Техник муҳаррир: Файзулла Азизов
Мусахҳиҳ: Нодира Эгамқулова

Нашр лицензияси №АІ 293, 23.02.2017

Босишга 2019 йил 21 декабрда рухсат этилди.
Бичими: 60x84 1/16. «Times New Roman» гарнитурасида
офсет босма усулида офсет қоғозида босилди.
6,25 шарт. б.т. 8.82. ҳисоб нашр. таб.
Адади 100 нусха. 16-сон буюртма.

“QAQNUS MEDIA” нашриёти
Тошкент шаҳри, Кўҳ ота кўчаси, 33-уй,

«QAQNUS SOFTWARE» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Юнусов кўчаси, 3-уй.